

Київський національний торговельно-економічний університет

Кафедра міжнародного, цивільного та комерційного права

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

**ПРАВОВА ПРИРОДА КОРПОРАТИВНОГО ДОГОВОРУ В ТОВАРИСТВІ
З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ**

Студента 2 курсу 5 м групи ФМТП

денної форми навчання

спеціальності 081 «Право»

спеціалізації

«Комерційне право»

_____ Рубеля Богдана Вадимовича

Науковий керівник

к.ю.н., доц.

_____ Пальчук Петро Миколайович

Гарант освітньої програми,

д.ю.н, доц.

_____ Гончаренко Олена Миколаївна

Київ-2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОРПОРАТИВНОГО ДОГОВОРУ В ТОВАРИСТВІ З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ	
1.1. Поняття та ознаки товариства з обмеженою відповідальністю	7
1.2. Поняття та сфера застосування корпоративного договору щодо товариства з обмеженою відповідальністю	12
1.3. Генезис законодавства України щодо інституту корпоративного договору.....	19
РОЗДІЛ 2. ЗМІСТ, ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ СТОРІН КОРПОРАТИВНОГО ДОГОВОРУ ТОВАРИСТВА З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ	
2.1. Зміст корпоративного договору та порядок його укладання	29
2.2. Права та обов'язки сторін корпоративного договору у товаристві з обмеженою відповідальністю	38
2.3. Припинення корпоративного договору та законодавством України .	48
2.4. Відповідальність сторін за невиконання або неналежне виконання зобов'язань за корпоративним договором	54
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	64

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Корпоративний договір – є однією з найважливіших новел в українському корпоративному законодавстві. Враховуючи останні зміни в корпоративному законодавстві України щодо створення та діяльності товариств з обмеженою діяльністю у зв'язку з прийняттям спеціального нормативно-правового акту, Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою діяльністю» [7], що набув чинності 17 червня 2018 року, інститут корпоративного договору отримав нормативне закріплення.

Однак не зважаючи на те, що інститут корпоративного договору сьогодні отримав нормативне закріплення у спеціальному законодавстві, він не є остаточно сформованим правовим інститутом. Україна на сьогодні знаходиться на початку свого шляху формування інституту корпоративного договору.

З огляду на вказане вище, дослідження корпоративного договору у товариствах з обмеженою відповідальністю в Україні має велике практичне значення для подальшої євроінтеграції України, реформування законодавства, ефективного функціонування органів управління товариств з обмеженою відповідальністю, а також вдосконалення практики діяльності таких суб'єктів.

Корпоративний договір є предметом численних наукових досліджень. Деякі аспекти корпоративного договору вивчали: В. А. Васильєва [17], І. В. Венедиктова [21], Н. А. Горбова [25], Л. Дорошенко [33], О. Р. Кібенко [38], В. В. Кулаков [44; 45], Ю. Попов [54], М. М. Сигидин [59, 62] та ін.

Однак наявні дослідження мають переважно загальнотеоретичний та узагальнюючий характер і не достатньо висвітлюють правову природу корпоративного договору саме в товаристві з обмеженою відповідальністю. Зокрема, визначення поняття корпоративного договору та його зміст залишається питанням недостатньо розробленим та потребує подальшого аналізу.

Мета дослідження. Автор випускної кваліфікаційної роботи ставив за мету прийти до висновків теоретичного характеру та розробити рекомендації щодо вдосконалення чинного законодавства України у сфері правового регулювання правової природи корпоративного договору в товаристві з обмеженою відповідальністю.

Для досягнення поставленої мети потрібно виконати такі **завдання**:

- з'ясувати поняття та ознаки товариства з обмеженою відповідальністю;
- розглянути поняття та сферу застосування корпоративного договору в товаристві з обмеженою відповідальністю;
- дослідити генезис законодавства України щодо інституту корпоративного договору;
- визначити зміст корпоративного договору;
- встановити права та обов'язки сторін корпоративного договору у товаристві з обмеженою відповідальністю;
- дослідити припинення корпоративного договору та законодавством України;
- проаналізувати відповідальність сторін за невиконання або неналежне виконання зобов'язань за корпоративним договором.

Об'єктом дослідження є правовідносини щодо корпоративного договору в товаристві з обмеженою відповідальністю.

Предметом дослідження в роботі є правова природа корпоративного договору в товаристві з обмеженою відповідальністю.

Методами дослідження стали порівняльно-правовий, історико-правовий, діалектичний, формально-логічний та інші методи.

При виконанні кваліфікаційної роботи був використаний порівняльно-правовий метод, який застосовувався з метою вивчення положень вітчизняного та зарубіжного законодавства в частині регулювання правової природи корпоративного договору в товаристві з обмеженою відповідальністю, проводився їх правовий аналіз та порівняння.

З допомогою історико-правового та діалектичного методів вдалося дослідити розвиток інституту корпоративного договору в товаристві з обмеженою відповідальністю в історичному аспекті як в національному законодавстві, так і в іноземному.

Із застосуванням формально-логічного методу була опрацьована наукова література стосовно теми дослідження і аналізувалась практика Верховного Суду, інших судів України з проблем, що виникають з корпоративного договору в товаристві з обмеженою відповідальністю.

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному дослідженні основних проблем корпоративного договору в товаристві з обмеженою відповідальністю, що стосуються правової природи, виявленні недоліків, розбіжностей законодавства щодо правової природи корпоративного договору в товаристві з обмеженою відповідальністю і наведенні пропозицій щодо удосконалення українського законодавства про товариства з обмеженою відповідальністю.

Окремі положення випускної кваліфікаційної роботи викладено у статті «Поняття та сфера застосування корпоративного договору в товаристві з обмеженою відповідальністю», що опублікована у збірнику наукових статей «Цивільне та комерційне право : виклики сьогодення». К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2020.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що їх зміст у багатьох аспектах доповнює наукові значення щодо правової природи корпоративного договору в товаристві з обмеженою відповідальністю. Зібраний матеріал і узагальнення можуть бути використані для підготовки узагальнюючих праць, при підготовці лекційних занять та спецкурсів у вищих навчальних закладах.

Структура випускної кваліфікаційної роботи обумовлена метою і предметом дослідження та авторським підходом до розгляду обраної теми. Випускна кваліфікаційна робота складається із вступу, двох розділів, які включають в себе сім підрозділів, висновків та пропозицій, списку

використаних джерел. Повний обсяг роботи становить 72 сторінки, із яких основна частина роботи займає 63 сторінки. Список використаних джерел складається з 73 найменування.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОРПОРАТИВНОГО ДОГОВОРУ В ТОВАРИСТВІ З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ

1.1. Поняття та ознаки товариства з обмеженою відповідальністю

Поняття товариства з обмеженою відповідальністю було визначено у ст. 50 Закону України «Про господарські товариства» [6]. Однак наразі цей закон втратив чинність у частині регулювання діяльності товариства з обмеженою відповідальністю. У той же час, у Законі України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» (далі – Закон) [7], що його замінив та був прийнятий у 2018 році визначення товариства з обмеженою відповідальністю (далі – ТОВ) не наводиться. Крім того, того ж 2018 року було виключено відповідні положення й з Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [3].

Стаття 80 цього ЦК України лише вказує, що юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку. Цивілістична та господарська наука на достатньому рівні напрацювала підходи до визначення ознак юридичної особи, якими є:

- а) організаційна єдність;
- б) виступ у цивільному обороті від свого імені;
- в) наявність відокремленого майна;
- г) здатність нести самостійну майнову відповідальність [68, с. 133–136].

При цьому, незважаючи на відсутність у легальному визначенні юридичної особи ознак, що завжди супроводжували його характеристику, вони не втратили свого значення. Інші ознаки, які містяться в законодавстві, є допоміжною константою для визначення необхідних передумов створення того чи іншого різновиду юридичної особи. Так, зазначено, що поряд з основними ознаками, без яких ТОВ як організація не може володіти правами юридичної особи, слід вказувати на такі ознаки, як: державна реєстрація юридичної особи [15, с. 71], належна її організаційно-правова форма [41, с. 55, 57], власне

місцезнаходження [66, с. 196], наявність самостійних інтересів і волі, які не збігаються з інтересами і волею учасників (членів) або її керівників [39, с. 18].

Загалом ситуація склалася так, що станом на сьогодні визначення ТОВ наведено лише у ст. 80 Господарського кодексу України (далі – ГК України), згідно положень якої товариством з обмеженою відповідальністю є господарське товариство, що має статутний капітал, поділений на частки, розмір яких визначається установчими документами, і несе відповідальність за своїми зобов'язаннями тільки своїм майном. Учасники товариства, які повністю сплатили свої вклади, несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, у межах своїх вкладів [2].

З наведеного у законодавстві визначення можна зробити висновок, що до ознак товариства з обмеженою відповідальністю законодавець відносить:

- 1) наявність статутного капіталу, поділеного на частки, розмір яких визначається установчими документами;
- 2) здатність нести відповідальність за своїми зобов'язаннями тільки своїм майном.

У той же час, за статтями Закону можна зробити висновок, що товариство є ТОВ:

- 1) якщо товариство створюється кількома особами, такі особи у разі необхідності визначення взаємовідносин між ними щодо створення товариства можуть укласти договір про створення товариства в письмовій формі (ч. 2 ст. 10), що свідчить про можливість створення ТОВ як однією, так і декількома особами;
- 2) розмір статутного капіталу товариства складається з номінальної вартості часток його учасників (ч. 1 ст. 12), що свідчить про поділ статутного капіталу на частки;
- 3) учасники товариства, які не повністю внесли вклади, несуть солідарну відповідальність за його зобов'язаннями у межах вартості невнесеної частини вкладу кожного з учасників (ст. 2), тобто учасники не відповідають за зобов'язаннями товариства [7].

Дещо інакший підхід можна віднайти в науковій літературі. Так, наприклад, В. В. Кулаков виділяє такі ознаки ТОВ:

а) ТОВ здійснює свою діяльність виключно з метою отримання прибутку та подальшого його розподілу між учасниками;

б) ТОВ є чітко визначеним законодавством різновидом підприємницького товариства;

в) ТОВ може мати комерційне (фірмове) найменування;

г) наявність статутного капіталу, розділеного на частки визначених розмірів;

ґ) ТОВ, за загальним правилом, на відміну від непідприємницьких юридичних осіб, наділяється загальною правоздатністю, тобто має такі ж цивільні права та обов'язки, як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині;

д) як правило, у випадку ліквідації підприємницького товариства, у т. ч. й ТОВ, майно, яке залишилося після задоволення вимог кредиторів, передається його учасникам, якщо інше не встановлено установчими документами юридичної особи або законом [45, с. 16].

У свою чергу, Ю. С. Ващенко [20] вважає, що рисами товариства з обмеженою відповідальністю, згідно з українським законодавством, є такі особливості:

1. діє на підставі статуту;

2. статутний капітал у розмірі визначеному учасниками та закріпленому у статуті товариства; резервний фонд не менше 25% від статутного і поповнюється за рахунок щорічних відрахувань, які не можуть бути менше 5% суми чистого прибутку;

3. розподіл статутного фонду на частки, розмір яких визначається установчими документами і може бути будь-яким (рівним або нерівним);

4. відповідальність товариства за власними зобов'язаннями всім своїм майном;

5. відсутність в учасників товариства субсидіарної майнової відповідальності за боргами товариства, якщо вони повністю сплатили свої частки;

6. наявність органів товариства, за допомогою яких здійснюється управління справами товариства. Вищий орган – збори учасників, виконавчий орган – дирекція або одноосібний директор, контрольний – ревізійна комісія;

7. можливість формування виконавчого органу з найманих працівників, які не є учасниками товариства;

8. обов'язковість для учасників майнової участі в товаристві: сплата основного і додаткових внесків (якщо останні передбачені установчими документами або рішенням зборів учасників) [27, с. 234-238];

9. обмеження обов'язкової персональної участі лише випадками прийняття зборами учасників рішень з питань, щодо яких закон вимагає однастайності (визначення основних напрямів діяльності товариства і затвердження його планів та звітів про їх виконання; внесення змін до статуту товариства; виключення учасника з товариства);

10. можливість відступлення учасником своєї частки (її частини) іншому учаснику (учасникам) за згодою решти учасників чи третім особам (якщо інше не передбачено установчими документами товариства) [27, с. 236-237].

Також до ознак товариства з обмеженою відповідальністю науковець відносить таке:

1. учасники товариства мають переважне право на купівлю такої частки, проте вони можуть його реалізувати протягом 1 місяця, якщо інше не встановлено статутом;

2. учасник товариства зобов'язаний повідомити інших учасників про свій вихід зі складу товариства за 3 місяці до фактичного виходу;

3. можливість перетворення товариства з обмеженою відповідальністю в акціонерне товариство або виробничий кооператив (у разі перевищення кількості учасників у товаристві з обмеженою відповідальністю понад 10, то

товариство має протягом 6 місяців бути перетворено в акціонерне товариство) [27, с. 236-240];

4. зміна складу учасників здійснюється шляхом:

- а) виключення учасника з товариства;
- б) відступлення частки іншому учаснику (учасникам) за згодою або третій особі, якщо інше не передбачено установчими документами товариства;
- в) спадкування частки учасника - фізичної особи або правонаступництва учасника - юридичної особи;
- г) смерті учасника - фізичної особи чи реорганізації або ліквідації учасника - юридичної особи;
- д) добровільного виходу учасника з товариства з викупом його частки самим товариством [28, с.96-98].

Зауважимо, що розвиток в Україні ринкових відносин та її інтеграція у світове співтовариство вимагають нового вирішення деяких аспектів правового статусу ТОВ як одного з учасників цивільних правовідносин – юридичної особи. Необхідно зауважити, що цивільне законодавство більшості західних країн або взагалі не дає визначення юридичної особи, або обмежується лише найзагальнішими та надзвичайно короткими формулюваннями. ЦК України також не містить легального визначення юридичної особи [44, с.25].

Отже, можна підсумувати, що:

- а) цивільне законодавство містить чіткий перелік обов'язкових ознак соціального утворення, за наявності яких воно набуває прав юридичної особи як самостійного учасника цивільного обороту;
- б) оскільки ТОВ є однією з організаційно-правових форм юридичної особи, відповідному виду організації притаманні всі її ознаки;
- в) розвиток законодавства та євроінтеграція України зумовлюють потребу у новому погляді як на сутність юридичної особи, так і на коло ознак, які допомагають виокремити її серед інших учасників цивільного обороту, у зв'язку з чим з'являються та отримують обґрунтування підходи щодо виділення інших ознак організації (які не завжди варто безапеляційно підтримувати).

ЦК України у ст. 84 прямо закріплює, що товариства, які здійснюють підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку та наступного його розподілу між учасниками, можуть бути створені лише як виробничі кооперативи або господарські товариства, у тому числі ТОВ.

Таким чином, слід відзначити, що під ТОВ варто розуміти організацію, створену і зареєстровану у встановленому законом порядку для якої властива наявність статутного капіталу, поділеного на частки, розмір яких визначається установчими документами та здатність нести відповідальність за своїми зобов'язаннями тільки своїм майном.

Звідси випливає, що до сутнісних ознак ТОВ можна віднести:

- 1) наявність статутного капіталу, поділеного на частки, розмір яких визначається установчими документами;
- 2) здатність нести відповідальність за своїми зобов'язаннями тільки своїм майном.

З огляду на вказане, пропонуємо внести відповідні зміни до Закону України доповнивши його вищенаведеним визначенням ТОВ. Зокрема, пропонуємо ч. 1 ст. 1 доповнити абзацом 2 у такій редакції: «під ТОВ розуміється організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку для якої властива наявність статутного капіталу, поділеного на частки, розмір яких визначається установчими документами та здатність нести відповідальність за своїми зобов'язаннями тільки своїм майном».

1.2. Поняття та сфера застосування корпоративного договору щодо товариства з обмеженою відповідальністю

В процесі здійснення товариством своєї діяльності між його окремими учасникам можуть виникати спірні правовідносини, які більшість учасників бажають попередити, а разі неможливості погодження спірних питань – виробити механізм їх взаємовигідного погодження. Власне, однією із важливих цілей реформування корпоративного законодавства стало впровадження

корпоративного договору, метою якого є більш гнучкий інструмент для договірної регулювання відносин між учасниками.

В усьому світі корпоративний договір здобув надзвичайну поширеність, через неможливість врегулювати певне коло відносин між учасниками товариства в установчих документах. В більшості країн світу саме корпоративний договір є дієвим засобом захисту прав та інтересів учасників товариства. На відміну від нашої країни корпоративні договори за кордоном не тільки давно нормативно інституціоналізовані, але й активно застосовуються у бізнес-практиці.

Корпоративний договір походить від англосаксонської системи права. Причини виникнення такого явища у вітчизняній законодавчій площині відрізняються від тих, що спонукали їх виникнення корпоративних договорів, до прикладу в Сполучених Штатах Америки або Великобританії [57].

Такий правовий інструмент як корпоративний договір є широко застосованим у країнах англо-саксонського права (shareholders agreement). Згідно з «Companies Act 2006», який регулює діяльність компаній в Великобританії, корпоративний договір є одним з установчих документів компанії – поряд з Articles of Association, який є аналогом статуту, резолюціями та Memorandum of Association (засновницький договір) [57].

Корпоративний договір в даному випадку грає роль «другого статуту», тобто направлений на конкретизацію та деталізацію положень, зафіксованих в останньому. У Великобританії сторонами корпоративного договору можуть стати як учасники товариства, так і трасті (механізм довірчого управління – коли власність передається у розпорядження довірчого власника, а прибуток від нього отримують інші особи – бенефіціари), та треті особи, які забезпечують виконання договору. Великою перевагою корпоративного договору, укладеного відповідно до англійського права, є те, що він є інструментом, що дозволяє змінювати порядок управління компанією без «бюрократії» та непотрібних формальностей. Між тим, недоліком укладення

корпоративного договору за законодавством Великобританії є обов'язковість державної реєстрації даного документу [31, с. 411].

Колектив авторів монографії «Корпоративне право України: проблеми теорії та практики» зазначає, що для того, щоб визначити сутність і правову природу корпоративного договору, необхідно знати його основні характерні ознаки, які складаються з:

- 1) ознак, що притаманні корпоративному договору як правочину;
- 2) ознак, що відрізняють даний договір від інших договірних конструкцій.

До першої групи ознак належать: вольовий характер, тобто спрямованість на досягнення певного правового результату; наявність сторін договору; спрямованість цієї волі на встановлення, зміну, припинення цивільних прав і обов'язків; в основі договору повинна бути домовленість сторін, тобто результат синтезу волі сторін, який спрямований на забезпечення їхніх інтересів; відповідність волі сторін їх волевиявленню; втілення волевиявлення в певній законодавчо визначеній формі; правомірність дій, що тягнуть виникнення або видозміни регулятивних цивільних правовідносин; опосередкування динаміки цивільних правовідносин між суб'єктами цивільного права та спрямованість на реальне настання правових наслідків. Щодо ознак, які відрізняють корпоративний договір від інших договорів, то основним критерієм розмежування виступає предмет договору [40, с. 224].

Корпоративний договір може передбачати умови або порядок визначення умов, на яких учасник має право або зобов'язаний купити або продати частку у статутному капіталі (її частину), а також визначати випадки, коли таке право або обов'язок виникає. Корпоративний договір, яким встановлюється обов'язок учасників забезпечити голосування згідно з вказівками органів управління товариства, є нікчемним.

Основною метою корпоративного договору є розроблення механізму для мінімізації ризиків учасників товариства у випадках виникнення внутрішніх конфліктів при здійсненні управління товариством. В тому числі врегулювання

порядку користування учасниками своїми правами та повноваженнями, які стосуються діяльності товариства.

Договір, укладений стороною корпоративного договору на порушення такого корпоративного договору, є нікчемним, якщо інша сторона за договором знала або мала знати про таке порушення.

Крім того, при укладенні корпоративного договору, необхідно передбачити відповідальність у разі його порушення, у вигляді негативних наслідків, щоб інтерес постраждалої сторони договору був захищеним. Предметом корпоративного договору є дії учасників товариства щодо реалізації їхніх прав та повноважень.

Відповідно до зазначеної норми, два та більше (у тому числі всі) учасники (засновники) ТОВ мають право укласти між собою договір про реалізацію своїх корпоративних прав (корпоративний договір), відповідно до якого вони зобов'язуються реалізовувати ці права у спосіб, передбачений таким договором, або утриматися (відмовитися) від їх реалізації, в тому числі голосувати у спосіб, передбачений таким договором, на загальних зборах учасників товариства, узгоджено вчиняти інші дії, пов'язані з управлінням товариством, придбавати або відчужувати частки в його статутному капіталі (акції) за певною ціною чи за умови настання визначених у договорі обставин, або утримуватися від відчуження часток (акцій) до настання визначених у договорі обставин [33].

Корпоративний договір є угодою, за якою засновники (учасники) товариства приймають на себе обов'язок реалізовувати свої права і повноваження у визначений договором спосіб або утримуватися від їх реалізації. За новим Законом корпоративний Договір є безвідплатним і обов'язково викладається у письмовій формі. Закон прямо вказує на те, що договір, який не відповідає таким вимогам, є нікчемним [40, с. 64].

На умовах, що визначені корпоративними договорами, його сторони зможуть узяти на себе зобов'язання реалізовувати свої корпоративні права в

спосіб, передбачений договором і законом, та/або утриматися від реалізації таких прав.

Укладання корпоративного договору забезпечує учасникам ТОВ відповідальністю значний простір для врегулювання своїх відносин за допомогою договорів, зокрема щодо здійснення повноважень учасників. Конфлікт між правом учасника вільно використовувати свій голос і необхідністю забезпечити виконання зобов'язань за договором пропонується вирішити, установивши можливість забезпечувати виконання зобов'язань за такими договорами неустойкою. Вимога безвідплатності договору має зменшити ризики захоплення контролю над товариством і змови окремих груп учасників проти інших. Учасники (сторони такого договору) вільні самостійно визначати строк його дії.

Відповідно до корпоративного договору учасники зобов'язуються реалізовувати свої корпоративні права та повноваження певним чином або утриматися від їх реалізації. Інакше кажучи, умови корпоративного договору дають можливість визначити спосіб, метод та межі реалізації корпоративних прав та повноважень. А також закріплюють механізм прав та способів їх правового захисту, не порушуючи положень а ні Закону, а ні Статуту товариства.

Слід звернути увагу, на те, що правильно складений корпоративний договір з одного боку є законом та статутом для учасників – а з іншого має різні предмети регулювання. Законом і статутом встановлюється зміст прав і повноважень учасників, натомість умови корпоративного договору встановлюють обов'язки учасників певним чином реалізовувати ці права та повноваження.

Сьогодні корпоративний договір характеризується як перевагами так і недоліками. Так до переваг корпоративного договору слід віднести, що за допомогою корпоративного договору учасники можуть визначити порядок реалізації їх прав та повноважень, зокрема:

- порядок відчуження частки в статутному капіталі іншим учасникам товариства або третім особам;
- особливості купівлі-продажу, дарування, міни та застави часток в статутному капіталі товариства;
- порядок вирішення між учасниками конфліктних ситуацій;
- порядок управління товариством (порядок голосування на загальних зборах учасників, пропонування кандидатур осіб на зайняття посад в органах управління тощо);
- інвестування та порядок розподілу прибутку між учасниками;
- визначення співвідношення нерозподіленого прибутку без залучення додаткових вкладів.

Серед переваг корпоративного договору можна виділити наступні:

- можливість укладення корпоративного договору до державної реєстрації товариства в тому числі на будь-якому етапі діяльності товариства;
- укладання корпоративного договору без нотаріального посвідчення;
- конфіденційність (якщо іншого не встановлено Статутом або договором)
- безвідплатність;
- можливість визначення певного способу реалізації прав та повноважень учасників товариства;
- відповідальність учасників за не виконання умов корпоративного договору;
- видання безвідкличної довіреності;
- механізм для запобігання перехопленню контролю товариством, тощо [31, с. 84].

Наприклад, три учасники мають в загальному 78% частки в статутному капіталі товариства. Вони мають бажання погодити, щоб загальні збори з певних питань порядку денного ухвалили тільки ті рішення, за які вони

проголосують разом, а також призначення директора з кандидатів, запропонованих конкретним учасником товариства.

Проте, корпоративним договором дані учасники не можуть встановити, що загальні збори приймають рішення більшістю у 78% голосів. Однак вони можуть встановити обов'язок учасників голосувати на загальних зборах з певного переліку питань лише одностанно та встановити механізм визначення певного переліку рішень, за які саме мають голосувати три учасники, та погодити, що директор призначається загальними зборами виключно з кандидатів, запропонованих учасником.

Якщо один із учасників порушить свій обов'язок і проголосує всупереч умовам корпоративного договору, то його голоси будуть враховані. Але для такого учасника можна передбачити умовами корпоративного договору негативні наслідки (обов'язок відшкодувати збитки, сплатити неустойку, тощо). Хоча потрібно врахувати, якщо таке порушення буде визнане судом істотним, до договору може бути змінений або розірваний за рішенням суду.

Проте слід пам'ятати, умовами корпоративного договору не може бути змінено, обмежено права та повноваження учасників. Проте можливо передбачити певні зобов'язання сторін щодо реалізації цих прав та повноважень певним чином.

Таким чином, слід відзначити, що корпоративним договором можна назвати договір згідно якого учасники товариства з обмеженою відповідальністю узгоджують свої дії щодо управління товариством та порядком набуття або відчуження корпоративних прав учасниками товариства, що уклали корпоративний договір. Корпоративний договір укладається у порядку визначеному Цивільним кодексом України та Господарським кодексом України, має організаційний характер та є безоплатним.

Проте в разі порушення його умов сторони договору можуть нести майнову відповідальність та зобов'язані відшкодувати іншим учасникам (сторонам) корпоративного договору збитки. Власне корпоративний договір є обов'язковим тільки для його сторін – учасників товариства, що його уклали.

Для інших учасників і третіх осіб він не має юридичної сили, тому порушення положень корпоративного договору не може бути підставою для визнання недійсним рішення загальних зборів ТОВ. І корпоративний договір, і договір про створення ТОВ є інструментами для вирішення багатьох корпоративних конфліктів, а також надають можливість сторонам найбільш повно реалізувати свої інтереси.

Безперечно корпоративний договір покликаний врегульовувати ту сукупність суспільних відносин яка стосується корпоративних прав, іншими словами корпоративний договір покликаний узгоджувати дії учасників товариства з обмеженою відповідальністю.

В наступну чергу слід зазначити стосовно предмета корпоративного договору. Предметом корпоративного договору являється порядок та умови реалізації учасниками товариства з обмеженою відповідальністю належних їм прав та виконання покладених на них обов'язків. Безперечно предмет корпоративного договору обумовлений регулятивною функцією договору.

1.3. Генезис законодавства України щодо інституту корпоративного договору

Тенденцією останніх років у галузі господарювання є постійне ускладнення організаційно-правових форм господарських товариств, а також внутрішніх корпоративних відносин, що складаються між їх учасниками (засновниками). У зв'язку із цим виникає об'єктивна необхідність розроблення та законодавчого закріплення сучасних механізмів, які б могли забезпечити регулювання організаційних корпоративних відносин відповідно до сучасних економічних реалій, узгоджене здійснення учасниками корпорації своїх корпоративних прав та вирішення різноманітних корпоративних конфліктів. Саме це і спричинило необхідність появи ефективного регулятора внутрішніх корпоративних відносин, чим за своєю сутністю і є корпоративний договір [58, с. 145].

Власне запровадження інституту корпоративного договору в цілому та товаристві з обмеженою відповідальністю, зокрема, в Україні є логічним етапом розвитку вітчизняного корпоративного права та відповідно законодавства за аналогією з розвитком законодавства країн з розвинутими ринковими відносинами, де такі договори ґрунтуються на загальних положеннях договірного права та давно стали поширеною та усталеною практикою [35].

Походження корпоративного договору бере свій початок у різних країнах, навіть різних правових системах, не одночасно і передумови його виникнення різняться. Що стосується передумов виникнення корпоративного договору в українському правовому (законодавчому) полі, то, у зв'язку з тим, що часто раніше такі договори уклалися усно, згодом зазвичай порушувалися, учасники не мали жодної гарантії, що обумовлені ними раніше умови реалізації своїх прав та повноважень будуть дотримані. До того ж, оскільки подібна договірна конструкція була передбачена для учасників акціонерних товариств, цілком справедливо, що необхідно було встановити на законодавчому рівні відповідну можливість і для учасників товариств з обмеженою відповідальністю (товариств з додатковою відповідальністю), тим більше, що в Україні товариство з обмеженою відповідальністю є найбільш розповсюдженою організаційно-правовою формою. Чинна редакція Закону встановила остаточне визначення корпоративного договору, а також його предмет [34, с. 27].

Ще однією важливою економіко-правовою передумовою виникнення поняття «корпоративний договір» та застосування його як регулятора корпоративних відносин є стрімкий розвиток корпорацій у сфері здійснення підприємницької діяльності. Це пояснюється тим, що, по-перше, корпорація є найефективнішою формою організації підприємницької діяльності з огляду на реальну можливість залучення необхідних інвестицій. Саме через ринок цінних паперів вона може об'єднувати різні за розмірами капітали великої кількості фізичних і юридичних осіб для фінансування сучасних напрямів науково-технічного й організаційного прогресу, нарощування виробничого потенціалу.

По-друге, кожен учасник корпорації несе лише обмежену відповідальність (за банкрутства фірми він втрачає тільки вартість своїх акцій). Важливо й те, що окрема особа може зменшити свій власний фінансовий ризик, якщо купуватиме акції кількох корпорацій. Кредитори можуть пред'явити претензії лише корпорації як юридичній особі, а не окремим акціонерам як фізичним особам. По-третє, корпорація — це організаційно-правове утворення, яке може функціонувати досить тривалий період, що створює необмежені можливості для перспективного розвитку [58, с.145-146].

В цілому можна виділити основні етапи розвитку вітчизняного корпоративного законодавства в частині створення передумов для укладення корпоративного договору:

I етап – 1991-2003 рр. – початок розвитку корпоративного права в Україні; відсутність уніфікованого підходу до розуміння корпоративних правочинів; відсутність нормативного регулювання укладення корпоративних правочинів на законодавчому рівні;

II етап – 2003-2008 рр. – із прийняттям Господарського кодексу України вперше на нормативному рівні закріплено поняття корпоративних прав; визначено приблизний перелік правомочностей, які складають зміст корпоративних прав (ст. 167 ГК України);

III етап – 2008 р. і до сьогодні - із прийняттям Закону вперше передбачається можливість укладання акціонерних угод (ст. 29 Закону), інших договірних конструкцій, які впливають із володіння корпоративними правами; активний розвиток наукових досліджень з приводу розуміння поняття «корпоративний договір» та можливості його укладення в Україні [58, с.150-151].

Ця законодавча новела стала одним із найбільш значущих нововведень у корпоративному законодавстві і знайшла своє відображення у Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо корпоративних договорів», в якому було запроваджено та врегульовано новий договір, що отримав назву «договір між акціонерами товариствами» (відповідні зміни

внесені в Закон України «Про акціонерні товариства» (ст. 261 Закону України «Про акціонерні товариства»). Через короткий проміжок часу відбулося прийняття Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», яке стало еволюційним етапом реформування корпоративного законодавства. Положеннями ч. 1, 2 ст. 7 Закону учасникам товариств з обмеженою та додатковою відповідальністю надається можливість для врегулювання відносин у сфері здійснення їхніх повноважень за допомогою корпоративного договору, який визначається як договір, за яким учасники товариства зобов'язуються реалізовувати свої права та повноваження певним чином або утримуватися від їх реалізації.

Слід зазначити, що із набранням чинності Законом була узаконена категорія корпоративних договорів [7]. Власне договори такого типу не є новими для українського законодавства. Так, зокрема, дещо раніше набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо корпоративних договорів» № 1984-VIII від 23 березня 2017 р., яким було введено поняття «договір про реалізацію прав учасників (засновників) товариства з обмеженою відповідальністю» в Законі України «Про господарські товариства» № 1576-XII від 19 вересня 1991 р. [6] та поняття «договір між акціонерами товариства» в Законі України «Про акціонерні товариства» [4].

Проте Закон вивів із правового обігу поняття «договір про реалізацію прав учасників (засновників) товариства з обмеженою відповідальністю», проте поставив питання про потенційну тотожність корпоративного договору і договору між акціонерами товариства. Таким чином, на даний момент Закон визначає базові положення щодо товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю, зокрема щодо корпоративного договору. Відповідно Закону України «Про господарські товариства» в частині регулювання діяльності ТОВ втратив чинність.

Отже, сьогодні в Україні однією із важливих цілей реформування корпоративного законодавства стало впровадження корпоративного договору,

метою якого є більш гнучкий інструмент для договірної регуляції відносин між учасниками. І як вже було зазначено саме умовами статті 7 Закону встановлене регулювання умов корпоративних договорів. Зокрема, нормативне визначення корпоративного договору встановлено статтею 7 Закону відповідно до якої корпоративним є договір, за яким учасники товариства зобов'язуються реалізовувати свої права та повноваження певним чином або утримуватися від їх реалізації, є безвідплатним і вчиняється в письмовій формі.

Як вже згадувалося вище, для України застосування корпоративного договору у якості інструменту, покликаного забезпечити діяльність товариств, є нововведенням, оскільки на практиці його раніше, практично, ніхто не застосовував.

Із набуттям чинності змін корпоративні договори зможуть укладати між собою учасники (засновники) товариств з обмеженою відповідальністю. Таке право надано їм законом, воно не залежить від положень статуту, зокрема від того, чи є в ньому посилання на таке право або ні.

Аналіз текстів Законів України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо корпоративних договорів» від 23.03.2017 р. № 1984-VIII [5] і «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» від 06.02.2018 р. № 2275-VIII [7] дозволяє зробити висновок про необхідність подальшого пошуку оптимального визначення поняття корпоративного договору. У Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо корпоративних договорів» використовується конструкція «договір про реалізацію прав учасників(засновників) товариства з обмеженою відповідальністю», якою визнається договір про особливості реалізації прав учасників (засновників) товариства з обмеженою відповідальністю. Натомість у Законі № 2275-VIII використовується конструкція «корпоративний договір». У тексті законопроекту від 13.05.2016 р. наводилося таке визначення корпоративного договору: безвідплатний договір між усіма або декількома учасниками товариства про особливості реалізації

прав і обов'язків учасників товариства. У тексті Закону зі змінами від 10.01.2018 р. визначення корпоративного договору було дещо змінено. Корпоративний договір визначений як договір, за яким учасники товариства зобов'язуються реалізовувати свої права та повноваження певним чином або утримуватися від їх реалізації; він є безвідплатним і вчиняється в письмовій формі.

Корпоративний договір може передбачати умови або порядок визначення умов, за яких учасник має право або зобов'язаний купити або продати частку у статутному капіталі (її частину), а також визначити випадки, коли таке право або обов'язок виникає. Порівнюючи вказану норму Закону з раніше чинною нормою Закону України «Про господарські товариства» щодо переважного права учасника товариства, можна дійти висновку про більшу свободу у реалізації прав учасниками товариств, про застосування диспозитивного методу у регулюванні відносин між ними. Адже за раніше чинним Законом учасник товариства з обмеженою відповідальністю мав право продати чи іншим чином відступити свою частку (її частину) у статутному капіталі одному або кільком учасникам цього товариства. Відчуження учасником товариства з обмеженою відповідальністю своєї частки (її частини) третім особам допускалося, якщо інше не встановлене статутом товариства. Учасники товариства користувалися переважним правом купівлі частки (її частини) учасника пропорційно до розмірів своїх часток, якщо статутом товариства чи домовленістю між учасниками не був встановлений інший порядок здійснення цього права. Купівля здійснювалася за ціною та інших умов, на яких частка (її частина) пропонувалася для продажу третім особам. Якщо учасники товариства не скористаються своїм переважним правом протягом місяця з повідомлення про намір учасника продати частку (її частину) або протягом іншого строку, встановленого статутом товариства чи домовленістю між його учасниками, частка (її частина) учасника може бути відчужена третій особі. У новому Законі законодавець вказану вище норму залишив чинною, при цьому деталізував строк та організаційний елемент реалізації переважного права учасників

товариства. Так, зокрема, нормою нині чинного Закону учасникам, які мають намір придбати частку іншого учасника товариства, надається 30 днів для повідомлення письмово учасника, який має намір продати частку, про намір скористатися своїм переважним правом. Нововведенням є те, що законодавець зобов'язав учасників, які мають намір укласти договір купівлі-продажу щодо частки, укласти такий договір протягом одного місяця.

Текст ст. 51-1 Закону України «Про господарські товариства» (який на сьогодні втратив чинність) був присвячений предмету договору, є значно більшим за обсягом, ніж відповідний текст чинного Закону. Таке спостереження може справити враження, ніби Закон України «Про господарські товариства» охоплював більш широке коло питань щодо регулювання відносин між учасниками товариства. Однак такий висновок буде помилковим. Значний обсяг цитованого тексту України «Про господарські товариства» за змістом не є досить об'ємним.

Вказаних вад позбавлена ч. 1 ст. 7 Закону. Вона використовує норму високого ступеня абстрактності, щоб під гіпотезу норми попадали найрізноманітніші ситуації та те коло питань, які визначають самі учасники товариства.

Окрім того, у Законі, на відміну від Закону України «Про господарські товариства», йдеться не лише про права, але й про повноваження учасників. Це пов'язано з тим, що не будь-яка можливість учасників діяти певним чином належить до прав учасників. Часто така можливість є не правом, а повноваженням учасників. Наприклад, не правом, а повноваженням є можливість учасників брати участь у зборах, брати участь в обговоренні питань на зборах, голосувати на зборах, вимагати скликання зборів, скликати збори у певних випадках, ініціювати проведення опитування тощо. Реалізуючи такі можливості, учасники беруть участь у формуванні волі товариства, тому такі можливості не є правами учасників. Цей висновок підтверджується тим фактом, що зазначені повноваження не захищаються позовом. Єдине, що може зробити учасник у зв'язку з перешкоджанням йому реалізувати свої повноваження – це

вчинити позов про недійсність прийнятого товариством рішення. Таким чином, Закон визначає предмет корпоративного договору більш широко, а отже, надає більше можливостей учасникам.

Детального вивчення також потребує питання сторін корпоративного договору. У Законі «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо корпоративних договорів» учасники (засновники) товариства визначені як сторони договору. У тексті проекту закону № 4666 від 13.05.2016 р. у ст. 7 були визначені такі сторони: усі чи декілька учасників товариства. Однак у тексті Закону № 4666 зі змінами від 10.01.2018 р. як сторони визначені учасники товариства без деталізації. Таким чином, автори Закону неоднозначно підходили до визначення сторін договору. У ст. 7 Закону взагалі не згадується склад сторін договору. Завдяки цьому укладення корпоративного договору буде можливим не тільки учасниками товариства з кредиторами товариства, але й з іншими особами, які не є учасниками. Це надає широкі можливості застосування корпоративного договору в різноманітних життєвих ситуаціях [54].

Законом про ТОВ передбачена безоплатність корпоративного договору. Правове підґрунтя цього рішення таке: корпоративний договір призначений для вдосконалення корпоративного управління, а не для уникнення відповідальності або встановлення контролю над товариством або його органами управління.

Корпоративний договір укладається в письмовій формі. Жодного посвідчення чи засвідчення справжності підписів не вимагається. Оскільки корпоративний договір за загальним правилом є конфіденційним та, як і будь-який договір, є обов'язковим лише для його сторін, то сторони самостійно можуть вирішити, чи потрібен їм нотаріус. З цих же міркувань Законом про ТОВ не передбачена обов'язковість сповіщення товариства про факт укладення корпоративного договору (яка передбачена чинним Законом).

З метою боротьби з корупцією встановлено, що корпоративний договір, стороною якого є держава, територіальна громада, державне або комунальне

підприємство чи юридична особа, у статутному капіталі якої 25% і більше прямо або опосередковано належать державі чи територіальній громаді, не є конфіденційним – він підлягає оприлюдненню.

Договір, укладений стороною корпоративного договору на порушення такого корпоративного договору, є нікчемним, якщо інша сторона за договором знала або мала знати про таке порушення. Встановлена Законом про ТОВ нікчемність такого договору значно краще захищає постраждалу сторону, ніж оспорюваність такого договору, передбачена чинним Законом.

Нарешті, варто звернути увагу, що обсяг ст. 7 Закону є приблизно вчетверо меншим, ніж обсяг ст. 51-1 чинного Закону (без будь-якої шкоди для регулювання, радше навпаки). Причиною є більш високий рівень юридичної техніки, застосований у ст. 7 Закону, зокрема дотримання принципу законодавчої економії. Наприклад, у цій статті відсутні положення про обов'язковість корпоративного договору лише для сторін – тут немає жодної специфіки корпоративних договорів. Відсутні й положення про те, що порушення корпоративного договору не може бути підставою для визнання недійсними рішень органів товариства, бо в законі слід визначати підстави для визнання рішень недійсними, а не те, що не є такими підставами (хоча б тому, що таких «не підстав» безліч, а перелічити їх всі неможливо і непотрібно) [54].

З огляду на вказане, подальший розвиток законодавства, зокрема в частині корпоративного договору щодо товариства з обмеженою відповідальністю має відбуватися шляхом внесення змін до базового закону щодо формування змісту, уточнення форми та порядку його укладення тощо.

Таким чином, слід відзначити, що можна виділити п'ять етапів у генезисі законодавства України щодо інституту корпоративного договору:

I етап – 1991-2003 рр. – відсутність нормативного регулювання укладення корпоративних правочинів на законодавчому рівні;

II етап – 2003-2008 рр. – законодавче закріплення поняття корпоративних прав у ст. 167 ГК України;

III етап – 2008 р. і до 2017 – законодавче встановлення можливості із прийняттям Закону України «Про акціонерні товариства» укладання акціонерних угод (ст. 29 Закону), інших договірних конструкцій, які впливають із володіння корпоративними правами;

IV етап – з дати прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо корпоративних договорів» від 23.03.2017 року № 1984-VIII та до дати прийняття Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою діяльністю»;

V етап – з 06.02.2018 – дати прийняття Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою діяльністю» і до сьогодні.

РОЗДІЛ 2

ЗМІСТ, ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ СТОРІН КОРПОРАТИВНОГО ДОГОВОРУ ТОВАРИСТВА З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ

2.1. Зміст корпоративного договору та порядок його укладання

Зміст корпоративного договору складає сукупність умов, на яких він укладений. Водночас із корпоративного договору виникають правовідносини, змістом яких є права й обов'язки учасників, закріплені у ньому. Умови корпоративного договору регулюють поведінкові акти суб'єктів-учасників і знаходять юридичне вираження через їх права й обов'язки [67, с. 70].

При дослідженні змісту корпоративного договору необхідно приділити окрему увагу одній з його особливостей, що впливає з його багатосторонності – наявності в учасників договору спільної мети. Мета – обов'язковий атрибут багатостороннього договору. Якщо немає спільної мети, то немає і багатостороннього договору, а тому необхідно говорити про двосторонній (зустрічний) договір. Мета в багатосторонньому договорі може бути будь-якою, як майновою, так і немайновою, головне – вона повинна бути не заборонена законом і не суперечити основним засадам цивільного законодавства. Зауважимо, що мета, поряд із предметом, є істотною умовою таких договорів. Відносячи до істотних умов корпоративного договору лише умову щодо предмету, вважаємо, що у разі укладення корпоративного договору учасникам ТОВ доцільно визначати його мету, зважаючи на те, що вони в процесі виконання умов договору об'єднують та координують свої зусилля для досягнення певного бажаного для них результату.

Укладаючи корпоративний договір, учасники ТОВ можуть керуватись різними мотивами та мати різні причини для вступу у договірні відносини, що породжуються таким договором. Однак, незважаючи на це, усі його учасники переслідують єдину та спільну мету, яка досягається шляхом здійснення ними узгодженої діяльності. Фактично, тут можна прослідкувати

взаємообумовленість і взаємозалежність предмету корпоративного договору та спільної мети його учасників: мета, яку ставлять перед собою учасники корпоративного договору, може бути реалізована лише шляхом їх спільної діяльності з управління належними їм корпоративними правами, а природа та характер цього управління більшою мірою залежать від мети договору.

Якою конкретно є мета корпоративного договору, сказати досить важко, оскільки у кожному окремому випадку його укладення вона може відрізнятись. Проте із впевненістю можна стверджувати про те, що бажаним результатом, на досягнення якого укладається договір, є підвищення ефективності діяльності ТОВ, оптимізація корпоративного управління та забезпечення довгострокового комерційного успіху, збільшення її прибутків, а отже і збільшення прибутків учасників корпоративних прав. У зв'язку із цим, до умов, які доцільно узгоджувати при укладенні корпоративного договору, також належить і спільна мета учасників договору – учасників корпоративних відносин [7].

Відповідно до положень законодавства корпоративний договір, яким встановлюється обов'язок учасників забезпечити голосування згідно з вказівками органів управління товариства, є нікчемним. Ця норма призначена для унеможливлення маніпуляції процесами управління товариством і забезпечити право учасника на участь у товаристві на рівних правах з іншими.

Однак, існуюче формулювання закону викликає суттєві зауваження. Зокрема, воно вказує на те, що нікчемним є договір, яким встановлюється обов'язок учасників забезпечити голосування згідно з вказівками тільки органів управління товариства, а не будь-яких інших органів та/або осіб. Такий підхід, як слушно зауважують Д. Журавлев, О. Коротюк, К. Чижмарь, створює можливості для утворення положень корпоративного договору, що буде обмежувати права учасника (учасників) товариства. Для забезпечення згаданих прав учасника необхідним видається внесення змін до законодавчого формулювання і передбачення у ньому заборони включення до корпоративного договору положень, які б у будь-якій формі визначали обов'язок учасника

голосувати не на власний розсуд, а згідно із вказівкою договору чи вказівкою будь-яких органів та/або осіб [35, с. 27-28].

Строк договору може бути обумовленим бажанням сторін укласти його на певний, необхідний для них період часу. У такому разі визначення строку договору як однієї з його умов є цілком виправданим і доцільним. Строк дії договору може визначатися сторонами, проте, не може тривати довше за існування корпоративних відносин; однак окремі обов'язки за договором можуть зберігатися і після припинення участі особи у товаристві (наприклад, обов'язок не розголошувати зміст корпоративного договору). Також, строк корпоративного договору може обумовлюватись строком існування юридичної особи корпоративного типу, в межах якої він укладений. Із припиненням ТОВ відбувається й припинення договору. Однак, з іншого боку, чинність корпоративного договору може бути прив'язана до досягнення спільної для учасників мети, якщо така опосередкована договором. У такій ситуації говорити про визначення строку корпоративного договору проблематично з урахуванням того, що досить складно вказати чіткий строк, протягом якого сторони досягнуть спільної мети [67, с. 71].

Корпоративний договір ТОВ також може передбачати умови або порядок визначення умов, на яких учасник вправі або зобов'язаний придбати або продати частку у статутному капіталі товариства та визначити випадки (які можуть залежати чи не залежати від дій сторони), коли таке право або обов'язок виникає [49, с. 60].

До змісту корпоративного договору, доцільно включати положення, які не містяться у статуті, але які йому не суперечать. Для прикладу, у корпоративному договорі можливо домовитись про питання напрямів діяльності та їхньої зміни, про умови внесків до статутного капіталу, про особливі права учасників, про питання управління бізнесом та контролю над ним, про звітність та порядок її надання власникам, про затвердження бюджету, розміру винагороди директору, про порядок проведення аудиту, про порядок та

умови створення дочірніх компаній, філіалів, тощо, про переважні права учасників.

Т. С. Науменко та А. А. Телестакова пропонують в корпоративному договорі закріпити такі ключові положення, що стосуються діяльності товариства з обмеженою відповідальністю:

- умови та порядок відчуження частки;
- умови співпраці між учасниками;
- порядок управління товариством;
- порядок голосування та прийняття рішень загальними зборами;
- порядок виплати дивідендів;
- порядок вступу до товариства спадкоємців учасника без згоди інших учасників;
- відповідальність;
- порядок вирішення спорів [50, с. 449].

Проте не варто забувати, що зміст корпоративного договору не повинен суперечити нормам закону та положенням установчих документів товариства з обмеженою відповідальністю [63, с. 53].

Вивчаючи питання змісту корпоративного договору не можна оминати увагою й законодавчо встановлену конфіденційність змісту. Йдеться про п. 5 ст. 7 Закону, де зазначається, що зміст корпоративного договору не підлягає розкриттю і є конфіденційним, якщо інше не встановлено законом або договором. Щодо цієї норми Л. Сіщук цілком справедливо звертає увагу на те, що хоча зазначена норма має диспозитивний характер і дає можливість у договорі передбачити інше, але навряд чи це на практиці зумовить намір сторін розкрити зміст договору для інших учасників товариства в разі укладення корпоративного договору на першочергове задоволення інтересів кількох учасників чи певної групи учасників у відношенні до корпоративного інтересу товариства чи на шкоду інтересам товариства [63, с. 52-53]. Професор О. Яворська з цього приводу зазначає, що домовленості, які фіксуються у корпоративному договорі, звичайно впливають на прийняття рішень вищим

органом юридичної особи. А юридична особа позбавлена будь-якої можливості знати як про факт, так і про зміст укладеного договору [74, с. 289]. Такі зауваження видаються цілком слушними.

Під укладенням корпоративного договору в літературі розуміють систематизовану процедуру взаємоузгоджених дій власників корпоративних прав, спрямованих на укладення корпоративного договору та закріплення його змісту [43, с. 458].

Щодо порядку укладення договорів, то у науковій літературі укладення договору вважається є певною системою дій суб'єктів договірних правовідношення, спрямованих на виникнення договірних зобов'язань та визначення його змісту [29].

У цивільному праві виділяють наступні порядки узгодження змісту договору:

- загальний;
- спеціальний;
- судовий.

Загальний порядок укладення договору виявляє себе у формуванні договору в порядку, передбаченому ЦК України (ст. 641–646). Спеціальний порядок передбачає укладення договорів, які мають свої особливості, і залежить від способів укладення договору (аукціон, конкурс, біржовий спосіб). Судовий порядок укладення договору є окремою стадією, що регулюється спільно матеріальними і процесуальними нормами законодавства, з тією особливістю, що волевиявлення сторін затверджується судовим рішенням, та вступає в дію з моменту набрання чинності самого рішення суду.

Необхідно зазначити, що природа корпоративного договору полягає у багатосторонності. Вітчизняне законодавство регламентує питання укладення багатосторонніх договорів частиною 4 ст. 626 Цивільного кодексу України (далі ЦК), де вказано, що до договорів, що укладаються більш як двома сторонами (багатосторонні договори), застосовуються загальні положення про договір, якщо це не суперечить багатосторонньому характеру цих договорів [3].

Укладення корпоративного договору передбачає дві основні стадії:

- 1) оферту;
- 2) акцепт.

Процес укладення корпоративного договору ініціюється учасниками корпорації – власниками корпоративних прав. Вони спільно визначають доцільність укладення такого договору, його загальну мету, коло питань, що входитимуть до предмету договору тощо. Зазначені питання узгоджуються власниками корпоративних прав шляхом переговорів, які, як правило, закінчуються прийняттям скоординованого рішення про укладення корпоративного договору. В контексті цього слід говорити про фідучіарний характер відносин, що складаються між учасниками майбутнього корпоративного договору. Вважаємо, що тільки за наявності цього фактора можна дійти згоди щодо єдиної спільної мети, яка фактично є свідченням присутності єдності інтересів. І саме цей особливий характер взаємовідносин – особистісно-довірчий – дозволяє досягнути тієї мети, заради якої власники корпоративних прав об'єднуються [62, с.62].

Відповідно до положень чинного законодавства, пропозиція укласти договір може бути зроблена усно або в письмовій формі. Слушним видається зауваження про те, що пропозиція укласти корпоративний договір повинна бути зроблена виключно в письмовій формі, чого вимагає сама специфіка даного виду цивільно-правових договорів. Справа в тому, що корпоративний договір спрямований на регулювання внутрішньо-організаційних корпоративних відносин, які складаються з приводу управління корпоративними правами. Категорія управління не має чітких меж та включає в себе значну кількість можливих юридичних та фактичних дій, а тому принципово важливим в процесі укладення корпоративного договору є конкретизоване формулювання істотних умов договору, зокрема, окреслення спектру тих спільних дій, які сторони договору вчинятимуть в процесі виконання договору. Тому, пропозиція укласти корпоративний договір повинна бути виражена виключно у письмовій формі. Це дозволить потенційним

учасникам договору детальніше ознайомитись із його умовами та уникнути в майбутньому можливих конфліктів з приводу неоднакового розуміння змісту корпоративного договору [47, с. 55].

Оферта щодо укладення корпоративного договору повинна містити вказівку на істотні умови майбутнього корпоративного договору, тобто умови щодо його предмету, а також тих питань, задля вирішення яких фактично і укладається корпоративний договір. Оферта має містити всі істотні умови майбутнього договору оскільки обов'язково повинні бути визначені умови, визнані істотними в силу закону, а зазначений в оферті набір умов визнається для акцептанта максимальним. Таким чином після прийняття адресатом пропозиції, та не запропонувавши зі свого боку жодних змін або доповнень до оферти, оферта вважається узгодженою, оферент не зможе змінювати набір умов, які містяться в оферті [29, с. 108].

Коли йдеться про письмову оферту, то вона може мати форму єдиного документа (наприклад, проекту договору) або листа, телеграми тощо, що надсилаються акцептанту поштою чи за допомогою іншого технічного засобу зв'язку [59, с. 112]. Таким чином, пропозиція щодо укладення корпоративного договору повинна адресуватися конкретному колу осіб із числа учасників юридичної особи корпоративного типу (власників корпоративних прав).

Для того, щоб договір вважався укладеним, дії однієї сторони (оферента) недостатньо: друга сторона має висловити згоду на укладення цього договору на умовах, запропонованих в оферті. Тому відповідь особи, якій адресована пропозиція укласти договір, про її прийняття (акцепт) має бути повною і безумовною. Це означає, що акцептант повністю погоджується з тими умовами договору, які йому запропоновані в оферті, і не має будь-яких застережень щодо зробленої пропозиції.

Моментом укладення договору вважається момент досягнення згоди (домовленості) щодо істотних умов договору. Договір є спільним вольовим актом – згодою, який досягається або в безпосередньому спілкуванні (контакті) фізичних осіб чи представників юридичних осіб, або вчиненням роздільних у

часі дій сторін (оферти та акцепту). Таким чином договір вважається укладеним з моменту одержання особою, яка направила пропозицію укласти договір (оферту), відповіді другої сторони про прийняття цієї пропозиції (акцепту) (ч. 1 ст. 640 ЦК України).

Зазначене правило стосується так званих консенсуальних договорів, які вважаються укладеними в момент досягнення згоди сторін. Дане положення застосовується і до укладення корпоративного договору. Він вважається укладеним у момент отримання оферентом (оферентами) відповіді про прийняття пропозиції укласти договір учасниками юридичної особи корпоративного типу, яким була адресована ця пропозиція [59, с. 118-119].

Так, 20.01.2020 до Господарського суду Київської області надійшла позовна заява б/н від 18.01.2020 ОСОБА_1 до Товариства з обмеженою відповідальністю «Львівтрансмаш» про визнання договору купівлі - продажу частки ТОВ «Компанія – Еверест» укладеним на запропонованих продавцем умовах. Суд з тих підстав, що позивач та відповідач не погодили всіх умов продажу частки (частини частки) у статутному капіталі Товариства та, зокрема, не надіслали один одному свої проекти договорів купівлі-продажу частки з узгодженою ціною вважає, що позовні вимоги про визнання договору купівлі-продажу в редакції наданій позивачем, задоволенню не підлягають [8]. Хоча даний приклад безпосередньо до укладення корпоративного договору не може застосовуватися, проте вказує на необхідність в письмовій формі узгоджувати модель поведінки у сфері корпоративних відносин.

Досить важливим у процедурі укладення корпоративного договору є інформування учасників юридичної особи корпоративного типу, які не є сторонами корпоративного договору, про факт його укладення. Це пояснюється тим, що хоча положення корпоративного договору є обов'язковими тільки для його сторін, слід враховувати, що опосередковано його укладення торкається і інших учасників юридичної особи корпоративного типу. У зв'язку із цим виникає об'єктивна необхідність доведення до інших учасників і самого товариства інформації про укладення корпоративного договору. Вважається,

що, достатнім буде повідомлення інших учасників корпорації, які не є сторонами корпоративного договору про факт укладення корпоративного договору [43, с. 457-458].

За аналогією із формою оферти прийняття пропозиції щодо укладення корпоративного договору повинне бути виражене у письмовій формі шляхом підписання договору адресатом оферти і надсилання його оференту в межах строків, визначених у пропозиції, а у разі їх відсутності – в межах строків, визначених законодавством, або нормально необхідних для цього (ч. 2 ст. 644 ЦК України).

Варто зауважити, що ЦК України у ст. 634 передбачає можливість укладення цивільно-правового договору шляхом приєднання до запропонованих умов. Так, договором приєднання є договір, умови якого встановлені однією зі сторін у формулярах або інших стандартних формах, який може бути укладений лише шляхом приєднання другої сторони до запропонованого договору в цілому. Друга сторона не може запропонувати свої умови договору. Визначальною ознакою договорів приєднання є відсутність взаємного волевиявлення сторін при його укладенні. Лише одна сторона пропонує свої умови, інша – не може їх змінити, узгодити, а приймає їх такими, як їй запропоновано. Вияв волі другої сторони зводиться до погодження із запропонованими умовами або договір нею на запропонованих умовах не укладається.

Розглядаючи питання щодо можливості укладення корпоративного договору способом приєднання, вважаємо, що відповідь повинна бути ствердною. Перш за все це пояснюється багатостороннім характером договору. На практиці можливі ситуації, коли учасник корпорації, який з тих чи інших причини не уклав корпоративний договір з іншими учасниками, у майбутньому виявить бажання змінити своє рішення і долучитись до уже укладеного корпоративного договору. Якщо умови договору його влаштовуватимуть і у нього не виникне жодних заперечень щодо умов, на яких договір укладений, він зможе стати учасником корпоративного договору шляхом приєднання до

нього. Це ж стосується і нових учасників корпорації, які набули у власність корпоративні права у встановленому законом порядку [62, с.63].

Таким чином, слід відзначити, що зміст корпоративного договору складає сукупність умов, на яких він укладений. Укладаючи корпоративний договір, учасники ТОВ можуть керуватись різними мотивами та мати різні причини для вступу у договірні відносини, що породжуються таким договором. Однак, незважаючи на це, усі його учасники переслідують єдину та спільну мету, яка досягається шляхом здійснення ними узгодженої діяльності. Фактично, тут можна прослідкувати взаємообумовленість і взаємозалежність предмету корпоративного договору та спільної мети його учасників: мета, яку ставлять перед собою учасники корпоративного договору, може бути реалізована лише шляхом їх спільної діяльності з управління належними їм корпоративними правами, а природа та характер цього управління більшою мірою залежать від мети договору.

2.2. Права та обов'язки сторін корпоративного договору у товаристві з обмеженою відповідальністю

Корпоративний договір встановлює як права, так і обов'язки його сторін [73, с. 179]. Відповідно до положень Закону можна зробити висновок про те, що сторонами корпоративного договору можуть бути виключно учасники товариства. Так, за ч. 1 ст. 7 згаданого Закону договір, за яким учасники товариства зобов'язуються реалізовувати свої права та повноваження певним чином або утримуватися від їх реалізації, є безвідплатним і вчиняється в письмовій формі. Корпоративний договір, який не відповідає цим вимогам, є нікчемним. Водночас у ч. 5 ст. 7 Закону зазначається, що зміст корпоративного договору не підлягає розкриттю та є конфіденційним, якщо інше не встановлено законом або договором. Корпоративний договір, стороною якого є держава, територіальна громада, державне або комунальне підприємство чи юридична особа, у статутному капіталі якої 25 і більше відсотків прямо або

опосередковано належить державі або територіальній громаді, оприлюднюється протягом 10 днів із моменту його укладення шляхом розміщення на сайті відповідного органу державної влади, органу місцевого самоврядування. Очевидно, тут ідеться саме про учасників товариства, оскільки цією нормою закріплюються вимоги щодо конфіденційності такого договору та винятки із цього правила. Отже, сторонами корпоративного договору в ТОВ, за тлумаченням норм Закону, можуть бути учасники товариства.

З цього приводу необхідно зазначити, що в юридичній науці сформувався два підходи щодо питання суб'єктного складу корпоративних договорів: вузький і широкий.

Прибічники першого (вузького) підходу вважають, що сторонами корпоративного договору можуть бути виключно учасники / акціонери товариства (усі або декілька) [29, с. 563]. На їхню думку, учасниками є тільки ті суб'єкти, що чітко зазначені в законі, тобто учасники / акціонери. До того ж учені, які дотримуються цієї позиції, зазначають, що основною й обов'язковою ознакою, яка має бути властива суб'єкту для того, щоб мати право укласти такий договір, є саме володіння акціями або частками в господарському товаристві [29, с. 563].

В обґрунтування вузького підходу до визначення суб'єктного складу деякі вчені наводять також особливість правової природи корпоративного договору. Так, існує думка, що корпоративний договір є цивільно-правовим договором, тому надання широкому колу суб'єктів права укласти такі договори буде суперечити встановленій у законодавстві правовій конструкції саме цивільно-правового договору [29, с. 563]. Що стосується цієї позиції, то варто зауважити, що вона є досить дискусійною, не всі в науці поділяють думку щодо такої правової природи, з огляду на те, що регулювання корпоративних договорів здійснюється нормами не тільки договірної права, а й корпоративного. Так, наприклад, у науці зазначається, що принципова відмінність корпоративних договорів від цивільно-правових полягає в тому, що в першому разі договір укладається стосовно вже наявних корпоративних прав

учасників корпорації. Господарське товариство на момент укладення цього договору вже створено, його учасники вирішили детально врегулювати взаємини: встановити обов'язок голосувати певним чином на загальних зборах учасників товариства, узгоджено здійснювати інші дії з управління товариством тощо [46, с. 227–228].

Аргументом на користь вузького підходу до визначення суб'єктного складу є те, що наділення будь-яких третіх осіб правом укладати корпоративний договір створить можливість для «тіньового корпоративного контролю, коли такі «треті» особи будуть, наприклад, давати акціонерами вказівки щодо голосування тим або іншим чином на загальних зборах» [29, с. 563]. Проте цю проблему можна вирішити належним правовим регулюванням. Прибічники другого (широкого) підходу обстоюють думку, що коло суб'єктів корпоративного договору не повинно обмежуватися виключно учасниками господарських товариств. До цього варто також додати, що серед можливих суб'єктів корпоративного договору вчені називають засновників господарського товариства, його майбутніх учасників, довірчих управителів цінними паперами та їх номінальних держателів, господарське товариство, щодо здійснення прав участі в якому укладається корпоративний договір, а також інших третіх осіб (кредитори, інвестори й ін.) [53, с. 12-13].

Реалізуючи свою правоздатність, учасники цивільних відносин вступають у конкретні правовідносини й таким чином стають носіями як суб'єктивних прав, так і юридичних обов'язків [23, с. 27]. Необхідно зазначити, що в законодавстві корпоративні права визначаються як права особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами [2].

У той же час, серед науковців єдиний підхід стосовно визначення поняття корпоративних прав відсутній. Так, Н. Глусь вказує на те, що корпоративне

право в суб'єктивному значенні – це сукупність прав, які виникають в акціонера чи учасника корпорації в результаті набуття ними відповідного права власності на акції, права власності на частку в статутному фонді товариства з обмеженою відповідальністю та товаристві з додатковою відповідальністю і які закріплені в чинному законодавстві України та внутрішніх нормативних актах самої корпорації. Автор пов'язує наявність корпоративних прав з часткою в статутному капіталі господарського товариства [24, с. 10].

О. Макарова зазначає, що корпоративні права в суб'єктивному значенні це сукупність прав, які виникають в акціонера чи учасника корпорації в результаті набуття ними відповідного права власності на акції, права власності на частку в статутному капіталі ТзОВ та товариства з додатковою відповідальністю і які закріплені в чинному законодавстві України та внутрішніх нормативних актах корпорації [48, с. 37].

В. Васильєва вважає, що корпоративне право в суб'єктивному значенні треба розуміти як право особи, об'єднуючи зусилля та капітал, бути учасником корпорації (юридичної особи) [17]. У цьому разі корпоративні права не пов'язуються лише з організаційно-правовими формами господарських товариств. Підтримує висловлену точку зору О. Крупчан, зазначаючи, що корпоративне право варто розуміти як певні можливості (сукупність майнових і немайнових прав) учасників корпорації, які виникають на підставі участі в її діяльності [42, с. 76].

І. Галіян під корпоративними правами учасників господарських товариств пропонуємо розуміти визначену законом та локальними актами сукупність взаємозумовлених та взаємозалежних майнових та немайнових правомочностей учасника господарського товариства щодо його створення, функціонування та припинення [23, с.30].

Г. Смірнов визначаючи поняття суб'єктивного корпоративного права, зауважує на доцільності внести зміни до ст. 167 ГК України, виклавши ч. 1 в такій редакції: «Корпоративні права – це права, що належать власнику частки у статутному капіталі (майні) господарської організації або особі, яка

опосередковано набула право власності на таку частку, що включають право на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші права, передбачені законом та статутними документами». Також ч. 1 ст. 167 ГК України пропонується доповнити абз. 2, який повинен містити визначення опосередкованого набуття права власності, відтворюючи зміст, викладений у п. 111 ст. 2 ЗУ «Про акціонерні товариства». Варто зазначити, що існує виняток із загального правила щодо того, що корпоративні права належать особі, яка набула (опосередковано набула) право власності на частку (майно) у статутному капіталі. Так, особа, яка припинила свою участь у товаристві з обмеженою чи додатковою відповідальністю шляхом виходу, зберігає за собою корпоративне право на одержання вартості частки, що їй належала, водночас виплата вартості частки може бути здійснена товариством, згідно із ч. 7 ст. 24 Закону, протягом одного року із дня, коли воно дізналося чи мало дізнатися про вихід учасника, якщо інший строк не встановлено статутом. Винятком із загального правила є і набуття корпоративних прав спадкоємцями, передбачене у ст. 23 Закону. З моменту відкриття спадщини і до моменту подання заяви про вступ учасником залишається спадкодавець, а прийняття спадщини (частки) не зумовлює виникнення у спадкоємців корпоративних прав, доки ними не буде подано заяву про вступ [64, с. 64].

Говорячи про корпоративні права та їхню правову природу, варто визначати комплексність даного явища, оскільки воно не вичерпується лише одним із його аспектів, сутнісно проявляється по-різному, залежно від виду корпоративного права, що є предметом розгляду. Зокрема, корпоративні права мають речово-правову (право розпоряджатися своєю часткою/акціями), зобов'язальну (право на дивіденди) та власне корпоративну природу (право на участь в управлінні, право на отримання інформації) [64, с. 64-65].

Процес виникнення корпоративного суб'єктивного права включає в себе складний юридичний факт, що відображається у вчиненні дій, спрямованих на

заснування юридичної особи корпоративного типу і внесення вкладу до статутного (складеного) капіталу засновником [23, с.27].

Правомочність учасника на участь в управлінні господарською організацією, зокрема, шляхом участі в загальних зборах, є однією зі складових корпоративних прав. Відтак зазначені права можуть бути визнані порушеними внаслідок недотримання порядку скликання і проведення загальних зборів, якщо учасник не зміг узяти участі в загальних зборах та/або належним чином підготуватися до розгляду питань порядку денного, зареєструватися для участі у загальних зборах тощо, у зв'язку з чим не зміг належним чином реалізувати свої права учасника (акціонера, члена).

Щодо законодавчого закріплення переважних прав учасників юридичних осіб корпоративного типу, зокрема ТОВ, необхідно зазначити, що законодавець не залишив зазначене питання без уваги. Так, аналіз ст. 5 та 21 Закону дозволяє зробити висновок, що учасник ТОВ має право продати чи іншим чином відступити свою частку (її частину) у статутному капіталі одному або кільком учасникам цього товариства. Відчуження учасником ТОВ своєї частки (її частини) третім особам допускається, якщо інше не встановлено статутом товариства. Учасники товариства користуються переважним правом купівлі частки (її частини) учасника пропорційно до розмірів своїх часток, якщо статутом товариства чи домовленістю між учасниками не встановлений інший порядок здійснення цього права.

Як вбачається, норми цих статей мають диспозитивний характер, оскільки встановлюють, що учасники ТОВ мають право, а не обов'язок відступити свою частку іншим учасникам цього ТОВ. Фактично це означає, що наявність переважних прав у разі відчуження частки та порядок їх реалізації можуть бути зумовлені у статуті або договорі між учасниками ТОВ. Такий висновок є цілком логічним, а дозвільна спрямованість норм, що регулюють питання переважних прав у межах діяльності ТОВ, є доцільною з огляду на те, що учасники ТОВ вправі самостійно реалізовувати свої права, у т. ч. й ті, що впливають із їх участі у діяльності ТОВ. Водночас варто також звернути увагу

нате, що відповідно до ч. 8 ст. 20 Закону переважне право учасника товариства не застосовується у разі, якщо це передбачено корпоративним договором, стороною якого є такий учасник.

Проаналізувавши положення чинного законодавства, можна дійти висновку про відсутність чітких приписів щодо імперативного визначення вартості часток у статутному (складеному) капіталі юридичних осіб корпоративного типу. Отже, видається цілком можливим та таким, що не суперечить закону, право учасника юридичної особи корпоративного типу корпоративних прав самостійно визначати їхню вартість у разі відчуження таких прав, звичайно, з урахуванням ринкової вартості.

З огляду на це, учасники корпоративного договору вправі також самостійно зумовлювати у договорі вартість корпоративних прав у випадку їх відчуження у майбутньому. Це питання не стосується безпосередньо відчуження корпоративних прав, адже, як неодноразово зазначалося, корпоративний договір носить немайновий характер і не опосередковує перехід права власності на корпоративні права, однак в силу того, що корпоративний договір укладається на спільне управління корпоративними правами, що належать учасникам юридичної особи корпоративного типу, видається, що узгоджене обумовлення вартості корпоративних прав у разі їх відчуження цілком підпадає під поняття «управління корпоративними правами» та може бути зазначене у корпоративному договорі [67, с. 72].

Що ж стосується поняття корпоративних обов'язків, то наукові напрацювання з цього приводу відсутні. У той ж час, згідно ч. 1 ст. 7 Закону до корпоративних обов'язків законодавець відносить обов'язок учасників товариства реалізовувати свої права та повноваження певним чином або утримуватися від їх реалізації [7]. У ч. 3 ст. 7 Закону вказується про те, що корпоративний договір може передбачати умови або порядок визначення умов, на яких учасник має право або зобов'язаний купити або продати частку у статутному капіталі (її частину), а також визначати випадки, коли таке право

або обов'язок виникає [7]. Звідси випливає такий корпоративний обов'язок як обов'язок купити або продати частку у статутному капіталі (її частину).

Також законодавством містить застереження щодо обов'язків, які у корпоративному договорі не можуть встановлюватися. Йдеться про ч. 4 цієї статті, де зазначається, що корпоративний договір, яким встановлюється обов'язок учасників забезпечити голосування згідно з вказівками органів управління товариства, є нікчемним [7].

У корпоративному договорі сторони реалізують свої інтереси і визначають порядок здійснення правомочностей, які становлять зміст корпоративного права. Фактично шляхом укладення корпоративного договору володільці корпоративних прав конкретизують динаміку здійснення як організаційних (немайнових), так і майнових повноважень. Кінцевим результатом корпоративного договору є узгодження спільної діяльності учасників з приводу реалізації повноважень, що складають зміст корпоративного права. Одним із важливих елементів змісту корпоративних прав є повноваження щодо їх розпорядження [65, с. 58].

Необхідно зазначити, що права учасника господарського товариства, які визначені у законі як корпоративні, здійснюються на пропорційних засадах, тобто з урахуванням розміру частки учасника у статутному капіталі ТОВ. Наведемо приклад із судової практики.

Учасник ТОВ звернувся з позовом до ТОВ та Управління адміністративних послуг про визнання недійсними прийнятих рішень загальних зборів учасників та скасування реєстраційного запису. На обґрунтування вимог зазначив таке. Розмір часток у статутному капіталі кожного з учасників становив по 50%, проте внаслідок прийняття оспорюваних рішень перерозподілено частки учасників товариства у зв'язку зі вступом нового учасника до товариства, внаслідок чого частка позивача зменшилася на 20%. Оскільки розмір частки другого учасника не змінився, то фактично відбулося відчуження позивачем частини своєї частки у статутному капіталі товариства на користь нового учасника.

Господарський суд рішенням, залишеним без змін постановою апеляційного господарського суду, у задоволенні позовних вимог відмовив повністю. Верховний Суд рішення судів попередніх інстанцій у справі №927/807/18 скасував та прийняв нове рішення, яким позов задовольнив [10].

Колегія суддів зазначила, що передумовою вступу нового учасника до ТОВ, статутний капітал якого на той момент був сплачений його учасниками, є набуття права власності на частку в статутному капіталі на підставі відповідного договору шляхом відчуження певної частки учасником товариства.

При цьому, керуючись ч. 4 ст. 236 Господарського процесуального кодексу України, суд враховує, що у постанові Великої Палати Верховного Суду від 01. 10. 2019 року у справі № 909/1294/15 викладено правову позицію, згідно з якою підставою для переходу права власності на частку в статутному капіталі до третьої особи та, відповідно, припинення права власності учасника на таку частку з набуттям його третьою особою є спрямований на відчуження частки правочин, вчинений учасником товариства та іншою особою [8].

За таких умов набуття іншою особою статусу учасника товариства шляхом прийняття відповідного рішення загальними зборами учасників товариства не відповідає положенням чинного законодавства.

Суд також наголосив, що однією з особливостей корпоративних прав є те, що їх виникнення або здійснення залежить від розміру частки учасника у статутному капіталі господарського товариства. Права учасника господарського товариства, які визначені у законі як корпоративні, здійснюються на пропорційних засадах, тобто з урахуванням розміру частки учасника у статутному капіталі товариства. Від розміру частки учасника господарського товариства залежить те, якою кількістю голосів він володіє на загальних зборах товариства, який розмір дивідендів або активів у разі ліквідації будуть йому виплачувати.

Зменшення часток учасників товариства у зв'язку з прийняттям нового учасника має відбуватися пропорційно належним їм часткам. При цьому кожен

з учасників має переважне право зробити додатковий вклад у межах суми збільшення статутного капіталу пропорційно до його частки у статутному капіталі.

Верховний Суд дійшов висновку, що рішення загальних зборів ТОВ прийняті з порушенням засад пропорційності реалізації корпоративних прав, а також всупереч нормам законодавства, яке було чинним на час виникнення та існування спірних правовідносин, а саме: ч. 6 ст. 144 ЦК України, ч. 4 ст. 83, ч. 1 ст. 167 Господарського кодексу України, ст. 16, ч. 2 ст. 51 Закону України «Про господарські товариства», внаслідок чого частка позивача зменшилася [10].

Необхідно зазначити, що корпоративний договір є обов'язковим лише для сторін і не встановлює обов'язки чи права для третіх осіб. Предметом зобов'язання з корпоративного договору є здійснення корпоративних прав у певний спосіб або утримання від їх здійснення. Відповідно, за цим договором не породжуються нові корпоративні права і також не змінюється їх обсяг, а здійснюються уже існуючі. Тому за своєю суттю корпоративний договір є не корпоративним актом, а звичайним цивільно-правовим договором [19, с. 106].

За договором про реалізацію прав учасників (засновників) товариства з обмеженою відповідальністю його сторони зобов'язуються реалізовувати у спосіб, передбачений договором, права, які надаються учасникам (засновникам) товариства з обмеженою відповідальністю, та/або утримуватися від реалізації зазначених прав.

Корпоративним договором ТОВ може бути передбачено обов'язок сторін:

- голосувати у спосіб, передбачений договором, на загальних зборах учасників (засновників);
- погоджувати придбання або відчуження частки за заздалегідь визначеною ціною;
- утримуватися від відчуження часток до настання визначених у договорі обставин;

- вчиняти інші дії, пов'язані з управлінням товариством з обмеженою відповідальністю, його припиненням або виділом з нього нової юридичної особи.

Таким чином, слід відзначити, що корпоративний договір встановлює права та обов'язки учасників товариства ТОВ які є сторонами корпоративного договору.

Необхідно зазначити, що корпоративний договір є обов'язковим лише для сторін і не встановлює обов'язки чи права для третіх осіб. Предметом зобов'язання з корпоративного договору є здійснення корпоративних прав у певний спосіб або утримання від їх здійснення. Відповідно, за цим договором не породжуються нові корпоративні права і також не змінюється їх обсяг, а здійснюються уже існуючі. Тому за своєю суттю корпоративний договір є не корпоративним актом, а цивільно-правовим договором, але при цьому слід врахувати особливості предмету даного договору та суб'єктний склад таких договорів.

2.3. Припинення корпоративного договору та законодавством України

Вбачається, що найкращою підставою припинення корпоративного договору, що також визначається і законодавством України, є виконання сторонами його умов. Учасники корпоративного договору хоч і не вносять майнових вкладів, проте, укладаючи такий договір, мають намір скоординувати свої дії в процесі спільного управління належними їм корпоративними правами. Зазначену діяльність учасники договору пов'язують із досягненням спільної для всіх мети, що є однією із основних ознак багатосторонніх договорів.

Спільна мета для даного виду договорів – об'єктивна необхідність, зважаючи на те, що сторони корпоративного договору в процесі його укладення та виконання об'єднують та координують свої зусилля для досягнення певного бажаного для них результату. Таким чином, вважаємо, що досягнення мети,

заради якої укладався корпоративний договір, є підставою його припинення, за аналогією із договором простого товариства. Це може виражатися, наприклад, у збільшенні прибутку юридичної особи корпоративного типу за певний період часу, або ж збільшення доходів самих власників корпоративних прав - учасників корпоративного договору тощо. Як вказувалось раніше, мета корпоративного договору може бути визначена по-різному, проте якщо його припинення пов'язане із досягненням цієї мети, то у такому випадку дія договору припиняється. Крім того, за необхідне зазначити, що оскільки корпоративний договір укладається власниками корпоративних прав з тим, щоб реалізувати поставлену ними мету, то досягнення цієї мети фактично буде рівнозначним із виконанням корпоративного договору належним чином [61, с. 119].

У цивільному законодавстві, зокрема, у ст. 651 ЦК України, зазначається, що розірвання договору допускається лише за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або законом. Договір може бути розірвано за рішенням суду на вимогу однієї із сторін у разі істотного порушення договору другою стороною та в інших випадках, встановлених договором або законом. При цьому істотним є таке порушення стороною договору, коли внаслідок завданої цим шкоди друга сторона значною мірою позбавляється того, на що вона розраховувала при укладенні договору. У разі односторонньої відмови від договору у повному обсязі або частково, якщо право на таку відмову встановлено договором або законом, договір є відповідно розірваним або зміненим [3].

З аналізу ст. 651 ЦК України видається, що законодавець в даній нормі статті використовує широке розуміння категорії розірвання договору, в яку він включає розірвання договору за угодою сторін за рішенням суду на вимогу однієї зі сторін договору. При цьому договір може бути розірваний і в результаті односторонньої відмови від договору в повному обсязі або частково. Варто також зауважити, що у ряді статей ЦК України існують випадки, коли законодавець застосовує як найбільш широке, родове поняття – припинення

договору, щодо якого розірвання договору повинне розумітися як видове поняття. До таких статей відносяться ст. ст. 729, 755, 781, 785, 823, 835, 1008, 1027, 1044, 1126, 1141 ЦК України. Таке розуміння співвідношення понять припинення договору і його розірвання дозволяє не ототожнювати їх, що в свою чергу допомагає уникнути неправильного застосування норм цивільного права. Зі змісту даних статей вбачається, що припиненням договору є як розірвання договору, так і припинення договору з інших підстав [61, с. 116].

У той же час, відповідно до ст. 188 Господарського кодексу України, розірвання господарських договорів в односторонньому порядку не допускається, якщо інше не передбачено законом або договором. Сторона договору, яка вважає за необхідне розірвати договір, повинна надіслати пропозиції про це другій стороні за договором. Сторона договору, яка одержала пропозицію про розірвання договору, у 20-денний строк після одержання пропозиції повідомляє другу сторону про результати її розгляду. У разі якщо сторони не досягли згоди щодо розірвання договору або у разі неодержання відповіді у встановлений строк з урахуванням часу поштового обігу, заінтересована сторона має право передати спір на вирішення суду. Якщо судовим рішенням договір розірвано, договір вважається розірваним з дня набрання чинності даним рішенням, якщо іншого строку набрання чинності не встановлено за рішенням суду [2].

Аналізуючи правові наслідки розірвання договору купівлі-продажу корпоративних прав, можна дійти висновку про існування двох взаємовиключних підходів. Так, у постанові від 30.11.2017 року по справі № 910/11705/17 Київський апеляційний господарський суд зазначив, що згідно зі ст. 653 ЦК України у разі розірвання договору зобов'язання сторін припиняються, сторони не мають права вимагати повернення того, що було виконане ними за зобов'язанням до моменту розірвання договору, якщо інше не встановлено договором або законом [12]. Якщо договір розірваний у зв'язку з істотним порушенням договору однією із сторін, друга сторона може вимагати відшкодування збитків, завданих розірванням договору. За вказаних обставин

суд вважав, що розірвання договору купівлі-продажу частки рішенням суду у зв'язку з неоплатою покупцем її вартості не має наслідком повернення даної частки продавцю. У постанові від 11.01.2016 у справі № 925/2319/14 Вищий господарський суд України [13] погодився з висновком апеляційного суду, що для врегулювання спірних відносин, які виникли у зв'язку з розірванням договору купівлі-продажу частки, мають бути застосовані саме положення ст. 694 ЦК України, які передбачають право продавця вимагати повернення неоплаченого покупцем товару.

Як слушно зауважується в науковій літературі, обидві викладені позиції щодо визначення правових наслідків розірвання договору купівлі-продажу корпоративних прав ґрунтуються на формальному розумінні судом способів захисту прав, намаганні віднайти «вигідну» за даних обставин норму, без урахування мети звернення позивача до суду і суті встановленого порушення його прав [12].

Ефективними способами поновлення прав продавця, у разі розірвання договору купівлі-продажу корпоративних прав судом, є скасування рішень загальних зборів товариства, якими було затверджено зміни до статуту або його нову редакцію з новим складом учасників і розподілом часток, а також скасування відповідної реєстраційної дії/запису в Єдиному державному реєстрі.

Слід також звернути увагу на таку спеціальну підставу припинення корпоративного договору, як відчуження учасником договору належних йому корпоративних прав у статутному (складеному) капіталі корпорації, і таким чином, припинення права власності на них. Як уже неодноразово зазначалось, можливість особи бути учасником корпоративного договору опосередковується володінням корпоративними правами. У процесі виконання умов корпоративного договору його учасники спільно реалізують правомочності, що складають зміст корпоративних прав. У випадку ж їх відчуження особа втрачає можливість і далі виконувати умови договору, таким чином, дія договору для неї припиняється.

Щодо дослідження інших підстав припинення корпоративного договору, то необхідно зосередити увагу на такій його особливості, як наявність спільної мети учасників даного виду цивільно-правових договорів. Інший характер мають зобов'язання щодо спільної діяльності. Їх учасники переслідують одну й ту ж мету (побудувати будинок, клуб, школу, електростанцію тощо), для досягнення якої вони об'єднують зусилля і вносять майнові вклади. Якщо громадяни й організації укладають договір про спільну діяльність, на перший план виступає загальна мета, а їх взаємні права й обов'язки служать засобом її досягнення.

Ще однією із підстав припинення корпоративного договору є закінчення строку, на який даний договір був укладений. Щодо строку корпоративного договору, то строк може бути вказаний у договорі, або така умова може бути невизначеною. Тобто корпоративний договір на практиці може бути як строковим, так і безстроковим. Так, строк договору може бути обумовленим бажанням сторін укласти його на певний, необхідний для них період часу. У даному випадку визначення строку договору як однієї з його умов є цілком виправданим та доцільним. Загалом вважаємо, що строк не є істотною умовою корпоративного договору, однак у разі бажання сторін він може бути визначений у договорі. У випадку наявності у змісті договору вказівки на строк його дії положення корпоративного договору припиняють свою дію у момент закінчення цього строку.

Корпоративному договору притаманна ознака акцесорності щодо установчих документів юридичної особи корпоративного типу. Це означає, що даний вид цивільно-правових договорів укладається в межах уже створеної та функціонуючої корпорації, і поза нею корпоративного договору не існує. Зважаючи на це, цілком послідовним є висновок про те, що у зв'язку із припиненням юридичної особи корпоративного типу корпоративний договір, в межах діяльності якої він укладений, також припиняє свою дію. Отже, ще однією із підстав припинення корпоративного договору є припинення діяльності корпорації, яке відповідно до ст. 104 ЦК України відбувається

шляхом ліквідації чи в результаті передання всього свого майна, прав та обов'язків іншим юридичним особам – правонаступникам (злиття, приєднання, поділу, перетворення).

Таким чином, беручи до уваги вищезазначене, можна зробити наступні висновки. Через відсутність правового регулювання укладення корпоративного договору, а також з урахуванням схожості корпоративного договору та договору про спільну діяльність, припинення корпоративного договору слід розглядати крізь призму особливостей припинення договору про спільну діяльність, зокрема договору простого товариства, з урахуванням специфіки предмету, суб'єктного складу, змісту корпоративного договору.

Підстави припинення корпоративного договору, пов'язані із особою учасника договору (смерть учасника, ліквідація юридичної особи, яка є стороною корпоративного договору, визнання учасника договору недієздатним, безвісно відсутнім, обмеження його цивільної дієздатності, відмова учасника від подальшої участі у договорі або розірвання договору на вимогу одного з учасників, а також припинення права власності учасника договору на частку у статутному (складеному) капіталі юридичної особи корпоративного типу) не спричиняють правових наслідків у вигляді припинення договору для решти його учасників, якщо вони не обумовили це у змісті корпоративного договору. Крім того, серед підстав припинення корпоративного договору можна виділити такі: досягнення мети, заради якої укладався договір; закінчення строку, на який був укладений договір; ліквідація юридичної особи корпоративного типу, у межах діяльності якої був укладений договір тощо [61, с. 119-120].

Необхідно зазначити також про те, що оскільки предметом договору про спільну діяльність, у тому числі і корпоративного договору, є безпосереднє здійснення учасниками договору тієї чи іншої спільної взаємоузгодженої діяльності, то його припинення фактично являє собою й припинення встановленої договором спільної діяльності (у нашому випадку припинення здійснення спільного управління корпоративними правами) [61, с. 116].

Таким чином, слід відзначити, що правове регулювання припинення корпоративного договору потребує удосконалення. Зокрема, пропонуємо доповнити ст.7 «Корпоративний договір» Закону ч. 7 у такій редакції:

«Підставою припинення корпоративного договору є виконання сторонами його умов, а також загальні підстави припинення договорів визначені у законодавстві».

2.4. Відповідальність сторін за невиконання або неналежне виконання зобов'язань за корпоративним договором

Не дивлячись на те, що корпоративний договір створює різні за своєю природою відносини (як зобов'язальні, так і корпоративні), він має зобов'язальну сутність, тому у разі його порушення можуть застосовуватися заходи цивільно-правової відповідальності за невиконання або неналежне виконання зобов'язань.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо корпоративних договорів: Закон України» від 23.03.2017 р. № 1984-VIII до Закону України «Про господарські товариства» було внесено зміни та доповнено ст. 51-1 у частині 10 якої зазначалося, що у разі порушення корпоративного договору ТОВ, яким передбачено обов'язок учасника придбати або продати частку у статутному капіталі ТОВ за заздалегідь визначеною ціною та/або у разі настання визначених у договорі обставин, заінтересована сторона корпоративного договору ТОВ може подати до суду позов про примусове виконання обов'язку шляхом зобов'язання сторони договору придбати (продати) частку на умовах, визначених договором. Як зазначалося вже раніше, нині Закон України «Про господарські товариства» втратив чинність у частині регулювання діяльності ТОВ.

В чинному Законі відповідні положення відсутні взагалі, тому слід керуватися загальними положеннями щодо відповідальності за порушення зобов'язання. Відповідальність за порушення або неналежне виконання умов

даних договорів має виключно договірний характер. По суті, сторони не можуть застосувати відповідальність, аналогічну відповідальності за порушення установчих документів товариства. Як правило, йдеться про відшкодування збитків, неустойки, штрафні санкції тощо [50, с. 42].

Доцільно погодитися з думкою М. М. Сигидин у тому, що застосування неустойки як важливого інструменту захисту цивільних прав повинно бути гарантовано кожному із учасників договірних правовідносин, у тому числі й сторонам корпоративного договору [60, с. 196]. А. Глушецький також відносить неустойку до можливих наслідків порушення корпоративного договору, проте разом із тим зазначає, що застосування неустойки в підприємницькій діяльності в цілому і в корпоративних договорах зокрема зіткнулося з проблемою її зменшення судами [25].

Сторони корпоративного договору вправі самостійно та на власний розсуд встановлювати розмір неустойки, умови застосування тощо. Більше того, вважаємо, що вони можуть домовитись про стягнення різного розміру неустойки за різні види порушень договору або ж визначати розмір неустойки з прив'язкою до вартості частки у статутному (складеному) капіталі, якою володіє учасник договору. Адже такий підхід до застосування неустойки законодавством не заборонений, а отже, може мати місце [60, с. 196-197].

Ще одним видом правових наслідків порушення зобов'язання, визначених у ст. 611 ЦК України, є відшкодування збитків та моральної шкоди. Відповідно до ст. 22 ЦК України збитками є:

- 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки);
- 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода).

Відшкодування збитків передбачає відновлення майнового стану суб'єкта господарювання за рахунок іншого суб'єкта – правопорушника. Саме цей вид відповідальності передбачає наявність всіх умов господарсько-правової

відповідальності. Він носить майновий характер та близький за суттю з подібними санкціями в галузі цивільного права. Під збитками слід розуміти витрати, що зроблені правомочною стороною, втрата чи пошкодження майна, а також не отримані доходи, які сторона могла б отримати в разі належного виконання зобов'язань чи дотримання правил здійснення господарської діяльності іншою стороною.

До складу збитків, які підлягають відшкодуванню, включаються: – вартість втраченого, пошкодженого чи знищеного майна; – додаткові витрати; – не отриманий прибуток (втрачена вигода), на який сторона, що понесла збитки, мала право розраховувати в разі належного виконання зобов'язання іншою стороною; – матеріальна компенсація моральної шкоди [3].

Оскільки відшкодування збитків є заходом цивільно-правової відповідальності, його застосування можливе за наявності умов відповідальності, передбачених законом, до яких відносяться: неправомірність поведінки боржника; наявність збитків; причинний зв'язок між протиправною поведінкою боржника та збитками; вина боржника, за винятком випадків, коли в силу прямої вказівки закону обов'язок відшкодування завданої шкоди покладається на відповідальну особу незалежно від вини [71, с. 112].

Збитки, які виникають у разі порушення умов корпоративного договору, що не містить зобов'язань інвестиційного характеру, не стосується схвалення значних правочинів чи правочинів із заінтересованістю, що не містить обмежень щодо розпорядження правом власності на акції (частки участі в статутному капіталі), безперечно, є найбільш складним при доказуванні, оскільки вони носять непрямий характер.

Оскільки суди відмовляють у стягненні збитків в силу недоведеності факту протиправного діяння, вини, причинно-наслідкового зв'язку і навіть неістотності збитків, які не можуть відбитися на становищі сторін, стягнути збитки, що виникли в результаті порушення корпоративного договору, що є організаційним, що не передбачає зустрічного майнового задоволення, практично неможливо [52, с. 54].

Безперечно, відшкодування збитків у випадку порушення корпоративного договору може мати місце, проте разом з тим в силу організаційного (немайнового) характеру зобов'язання і, таким чином, складності визначення судом розміру збитків даний правовий наслідок порушення договору може викликати значні труднощі у разі його застосування [60, с. 197-198].

Необхідно зазначити, що реалізація такого заходу відповідальності, як відшкодування збитків, у корпоративному договорі є неефективною. Не виключно, що згодом будуть запроваджені критерії визначення розміру збитків у разі порушення корпоративного договору. З огляду на зазначене заслуговує на увагу специфічний захід, передбачений нормою ч. 7 ст. 26-1 Закону України «Про акціонерні товариства», – виплата компенсації (фіксованої грошової суми або суми, що підлягає визначенню в порядку, передбаченому договором між акціонерами). Отже, компенсація є самостійним заходом відповідальності, яка є відмінною від збитків та неустойки. У порівнянні зі збитками, така компенсація має перевагу, адже, як вбачається із ч. 7 ст. 26-1 зазначеного закону, особа, чії права порушено, обмежується лише доказуванням факту порушення, при цьому доводити та обґрунтовувати розмір компенсації не потрібно [70, с. 243].

Специфіка предмету корпоративних договорів, немайновий характер зобов'язання, зумовленого зазначеним договором, є тими чинниками, які практично унеможливають оцінку наслідків такого порушення у грошовій формі. Так, при порушенні домовленості голосувати у визначений корпоративним договором спосіб, доказати як самі збитки, так і обґрунтувати їх розмір виявляється практично неможливим [70, с. 242-243].

Альтернативним механізмом відновлення порушених прав учасників корпоративного договору, на нашу думку, може стати виплата компенсації. Як вказує Ю. С. Поваров, поставивши виплату компенсації в один ряд з відшкодуванням збитків та стягненням неустойки, законодавець фактично визнає її як самостійну міру відповідальності [52, с. 55].

Необхідно зазначити, що сторони можуть передбачити штрафи за порушення режиму конфіденційності корпоративного договору. З цього

приводу варто зазначити, що за законодавством корпоративний договір є конфіденційним. Це означає, що учасникам/засновникам заборонено розголошувати повністю або в окремій частині положення корпоративного договору будь-яким третім особам, які не є стороною корпоративного договору. Однак за власним бажанням учасники/засновники можуть встановити, що вимога конфіденційності до укладеного ними корпоративного договору не застосовується.

Штрафні санкції – це господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойка, штраф, пеня), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити в разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання чи неналежного виконання господарського зобов'язання [2].

У науковій літературі зазначено, що під штрафом, який може бути застосований у разі невиконання або неналежного виконання господарського зобов'язання необхідно розуміти грошову суму, розмір якої встановлюється нормативно-правовими актами або договором у твердій сумі, або у процентному відношенні до ціни всього договору чи невиконаної його частини, або у кратному розмірі до ціни договору чи вартості майна, що застосовується незалежно від збитків потерпілого та стягується одноразово [69, с. 38].

На практиці цілком можливою є ситуація, коли учасник корпоративного договору систематично не виконує умов договору, наприклад, не приймає участі у загальних зборах корпорації або голосує на них врозріз із іншими учасниками договору, чим фактично ставить під сумнів успішне досягнення мети корпоративного договору та ефективність його як регулятора відносин щодо спільного управління корпоративними правами. У такому випадку ефективним способом захисту прав учасників договору міг би стати визначений у договорі обов'язок порушника відчужити свою частку у статутному (складеному) капіталі (пакет акцій) на користь інших учасників корпоративного договору за ринковою або попередньо обумовленою у договорі ціною.

Разом із тим, можливість встановлення обов'язку щодо продажу частки як санкції за порушення корпоративного договору викликає певні сумніви.

Адже фактично такий обов'язок являє собою обмеження права власності, а, як відомо, ч. 1 ст. 321 ЦК України говорить: «Право власності є непорушним. Ніхто не може бути протиправно позбавлений цього права чи обмежений у його здійсненні». У зв'язку із цим виникає питання, чи має обов'язок щодо продажу частки у статутному (складеному) капіталі у разі порушення умов корпоративного договору правове підґрунтя?

Слід відзначити, що відповідальність за порушення або неналежне виконання умов даних договорів має виключно договірний характер. Звідси впливає доцільність встановлення видів відповідальності сторін за невиконання або неналежне виконання зобов'язань за корпоративним договором у тексті самого такого договору на етапі його укладення.

Сторони корпоративного договору вправі самостійно та на власний розсуд встановлювати розмір неустойки, умови застосування тощо. Зокрема, вони можуть домовитись про стягнення різного розміру неустойки за різні види порушень договору або ж визначати розмір неустойки з прив'язкою до вартості частки у статутному (складеному) капіталі, якою володіє учасник договору.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Здійснивши дослідження правової природи корпоративного договору в товаристві з обмеженою відповідальністю на підставі викладеного в випускній кваліфікаційній роботі матеріалу можна зробити наступні висновки:

1. Під ТОВ варто розуміти організацію, створену і зареєстровану у встановленому законом порядку для якої властива наявність статутного капіталу, поділеного на частки, розмір яких визначається установчими документами та здатність нести відповідальність за своїми зобов'язаннями тільки своїм майном.

До сутнісних ознак ТОВ можна віднести:

1) наявність статутного капіталу, поділеного на частки, розмір яких визначається установчими документами;

2) здатність нести відповідальність за своїми зобов'язаннями тільки своїм майном.

2. Корпоративним договором можна назвати договір згідно якого учасники товариства з обмеженою відповідальністю узгоджують свої дії щодо управління товариством та порядком набуття або відчуження корпоративних прав учасниками товариства, що уклали корпоративний договір. Безперечно корпоративний договір покликаний врегульовувати ту сукупність суспільних відносин яка стосується корпоративних прав, іншими словами корпоративний договір покликаний узгоджувати дії учасників товариства з обмеженою відповідальністю. Два та більше (у тому числі всі) учасники (засновники) ТОВ мають право укласти між собою договір про реалізацію своїх корпоративних прав (корпоративний договір), відповідно до якого вони зобов'язуються реалізовувати ці права у спосіб, передбачений таким договором, або утриматися (відмовитися) від їх реалізації, в тому числі голосувати у спосіб, передбачений таким договором, на загальних зборах учасників товариства, узгоджено вчиняти інші дії, пов'язані з управлінням товариством, придбавати або відчужувати частки в його статутному капіталі (акції) за певною ціною чи

за умови настання визначених у договорі обставин, або утримуватися від відчуження часток (акцій) до настання визначених у договорі обставин.

3. Запровадження інституту корпоративного договору в цілому та товаристві з обмеженою відповідальністю, зокрема, в Україні є логічним етапом розвитку вітчизняного корпоративного права за аналогією з розвитком законодавства країн з розвинутими ринковими відносинами, де такі договори ґрунтуються на загальних положеннях договірного права та давно стали поширеною та усталеною практикою.

Можна виділити п'ять етапів у генезисі законодавства України щодо інституту корпоративного договору:

I етап – 1991-2003 рр. – відсутність нормативного регулювання укладення корпоративних правочинів на законодавчому рівні;

II етап – 2003-2008 рр. – законодавче закріплення поняття корпоративних прав у ст. 167 ГК України;

III етап – 2008 р. і до сьогодні – законодавче встановлення можливості із прийняттям Закону України «Про акціонерні товариства» укладання акціонерних угод (ст. 29 Закону), інших договірних конструкцій, які впливають із володіння корпоративними правами;

IV етап – прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо корпоративних договорів» від 23.03.2017 року № 1984-VIII і до дати прийняття Закону;

V етап – з дати прийняття Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» 06.02.2018 року № 2275-VIII і до сьогодні.

4. Зміст корпоративного договору складає сукупність умов, на яких він укладений. Водночас із корпоративного договору виникають правовідносини, змістом яких є права й обов'язки учасників, закріплені у ньому.

Корпоративний договір укладається у порядку визначеному Цивільним кодексом України та Господарським кодексом України, має організаційний характер та є безоплатним. Проте в разі порушення його умов сторони договору можуть нести майнову відповідальність та зобов'язані відшкодувати іншим

учасникам (сторонам) корпоративного договору збитки. Власне корпоративний договір є обов'язковим тільки для його сторін – учасників товариства, що його уклали. Для інших учасників і третіх осіб він не має юридичної сили, тому порушення положень корпоративного договору, наприклад, не може бути підставою для визнання недійсним рішення загальних зборів ТОВ.

5. Корпоративним договором ТОВ може бути передбачено обов'язок сторін:

- голосувати у спосіб, передбачений договором, на загальних зборах учасників (засновників);
- погоджувати придбання або відчуження частки за заздалегідь визначеною ціною;
- утримуватися від відчуження часток до настання визначених у договорі обставин;
- вчиняти інші дії, пов'язані з управлінням товариством з обмеженою відповідальністю, його припиненням або виділом з нього нової юридичної особи.

6. Підстави припинення корпоративного договору, пов'язані із особою учасника договору (смерть учасника, ліквідація юридичної особи, яка є стороною корпоративного договору, визнання учасника договору недієздатним, безвісно відсутнім, обмеження його цивільної дієздатності, відмова учасника від подальшої участі у договорі або розірвання договору на вимогу одного з учасників, а також припинення права власності учасника договору на частку у статутному (складеному) капіталі юридичної особи корпоративного типу) не спричиняють правових наслідків у вигляді припинення договору для решти його учасників, якщо вони не обумовили це у змісті корпоративного договору. Крім того, серед підстав припинення корпоративного договору можна виділити такі: досягнення мети, заради якої укладався договір; закінчення строку, на який був укладений договір; ліквідація юридичної особи корпоративного типу, у межах діяльності якої був укладений договір тощо

7. Відповідальність за порушення або неналежне виконання умов даних договорів має виключно договірний характер. По суті, сторони не можуть застосувати відповідальність, аналогічну відповідальності за порушення установчих документів товариства. Як правило, йдеться про відшкодування збитків, неустойки, штрафні санкції тощо. Сторони корпоративного договору вправі самостійно та на власний розсуд встановлювати розмір неустойки, умови застосування тощо. Більше того, вважаємо, що вони можуть домовитись про стягнення різного розміру неустойки за різні види порушень договору або ж визначати розмір неустойки з прив'язкою до вартості частки у статутному (складеному) капіталі, якою володіє учасник договору.

З метою удосконалення чинного законодавства України з питань регулювання правової природи корпоративного договору в товаристві з обмеженою відповідальністю пропонується внести наступні **зміни та доповнення** до деяких законодавчих актів України, а саме:

- ч. 1 ст. 1 доповнити Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» абзацом 2 у такій редакції: «Товариством з обмеженою відповідальністю розуміється організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку для якої властива наявність статутного капіталу, поділеного на частки, розмір яких визначається установчими документами та несе відповідальність за своїми зобов'язаннями тільки своїм майном. Учасники товариства не несуть відповідальності по його зобов'язанням».

- ст. 7 «Корпоративний договір» Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» доповнити ч. 7 у такій редакції: «Підставою припинення корпоративного договору є виконання сторонами його умов, а також загальні підстави припинення договорів визначені у законодавстві».

Зазначені пропозиції щодо правового регулювання правової природи корпоративного договору в товаристві з обмеженою відповідальністю можуть бути імплементовані до законодавства України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 11.11.2020)
2. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/436-15> (дата звернення: 28. 09. 2020 року).
3. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/435-15> (дата звернення: 28. 09. 2020 року).
4. Про акціонерні товариства : Закон України від 17.10.2008 №514-VI. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL : <http://www.rada.gov.ua>. (дата звернення: 28. 09. 2020 року).
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо корпоративних договорів : Закон України від 23.03.2017 № 1984-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1984-19> (дата звернення: 28. 09. 2020 року).
6. Про господарські товариства: Закон України від 19.09.1991 № 1576-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1576-12> (дата звернення: 28. 09. 2020 року). - закон втратив чинність у частині, що стосується товариств з обмеженою відповідальністю та товариств з додатковою відповідальністю на підставі Закону № 2275-VIII від 06.02.2018
7. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 06.02.2018 № 2275-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2275-19> (дата звернення: 28. 09. 2020 року).
8. Категорія справи № 909/1294/15: Господарські справи (до 01.01.2019); Корпоративних відносин; оскарження рішень загальних зборів учасників товариств, органів управління. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/84814533>(дата звернення: 28. 09. 2020 року).
9. Категорія справи № 911/178/20: Господарські справи (з 01.01.2019); Справи позовного провадження; Справи у спорах, що виникають з

корпоративних відносин; пов'язані з правами на акції, частку у статутному капіталі. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/90961665>. (дата звернення: 28. 09. 2020 року).

10. Постанова Верховного Суду України від 24.10.2019 у справі № 927/807/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85211417>(дата звернення: 28. 09. 2020 року).

11. Постанова Вищого господарського суду України від 26.11.2014 у справі № 5011-62/8101-2012. URL: http://vgsu.arbitr.gov.ua/docs/28_4234137.html (дата звернення: 28. 09. 2020 року).

12. Постанова Київського апеляційного господарського суду від 30.11.2017 по справі № 910/11705/17. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/71202577>(дата звернення: 19. 11. 2020 року).

13. Постанова Вищого господарського суду України від 11.01.2016 у справі № 925/2319/14. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_vgsu_vid_11_01_2016_roku_u_spravi_925_2319_14/(дата звернення: 19. 11. 2020 року).

14. Амірова Ю. В. Обрання ефективного способу захисту про розірвання договорів купівлі-продажу корпоративних прав: тенденції судової практики. *Правовий захист корпоративних прав за законодавством України та країн Європейського Союзу : збірник наукових праць за матеріалами XVII Міжнародної науково-практичної конференції (27-28. 09. 2019 року, м. Івано-Франківськ) / НДІ приватного права і підприємництва імені акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України; за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В. В. Луця. – Івано-Франківськ, 2019. С.3-7.*

15. Борисова В. І. Юридична особа : поняття та ознаки. *Приватноправове регулювання суспільних відносин : традиції, сучасність, перспектива : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19–20. 04. 2012 р.)*. Київ : ТОВ «Білоцерківдрук», 2013. С. 70–72.

16. Вавженчук С. Деякі аспекти правового регулювання та визначення форми договору. *Адвокат*. 2009. № 9. С. 12-14.
17. Васильєва В. А. До питання про поняття корпоративного права. URL: <http://www.lawyer.org.ua>. (дата звернення: 28. 09. 2020 року).
18. Васильєва В. А. Корпоративні правочини: поняття та особливості // *Проблеми охорони прав суб'єктів корпоративних правовідносин : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 10-й річниці створення Лабораторії з вивчення проблем корпоративного права НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України (23–24. 09. 2011 р.)*. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2012. С. 25–28.
19. Васильєва В. В. Правова природа корпоративного договору. *Приватне право і підприємництво*. 2017. № 17. С. 105-108.
20. Ващенко Ю. С. Елементи правового статусу товариства з обмеженою відповідальністю як суб'єкта господарювання // *Актуальні проблеми цивільного та господарського права: матеріали Всеукраїнської наукової-практичної конференції (07.10. 2016 р.)*. Кривий Ріг : Донецький юридичний інститут МВС України, 2016. С. 234-237.
21. Венедиктова І. В. Реалізація охоронюваного законом інтересу при укладенні корпоративних угод // *Проблеми охорони прав суб'єктів корпоративних правовідносин : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, 2012. С. 36–38.
22. Виговський О. І. Договори між акціонерами в міжнародному приватному праві. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 10. С. 167–174.
23. Галіян І. Поняття та правова природа суб'єктивних корпоративних прав як об'єкта правового захисту. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. №12. С. 27-30

24. Глусь Н. С. Корпорації та корпоративне право: поняття, основні ознаки та особливості захисту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. К., 2000. 23 с.
25. Глушецкий А. Корпоративный договор участников хозяйственного общества – новации по его регулированию. URL: http://www.mirkin.ru/_docs/articles04-033.pdf (дата звернення: 28. 09. 2020 року).
26. Горбова Н. А. Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»: аналіз нововведень та регуляторного впливу. *Держава та регіони*. 2018. №1. С. 48-53.
27. Господарське право : навч. посібник у схемах і таблицях / За заг. ред. канд. юрид. наук, доц. М.Л. Шелухіна. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 616 с.
28. Господарське право України : навч. посіб. / за заг. ред. С. В. Несиної. К.: Центр учбової літератури, 2012. 564 с.
29. Гребенюк М. А. К вопросу о субъектном составе корпоративного договора. *Известия Байкальского государственного университета*. 2017. Т. 27. № 4. С. 562–567.
30. Денисюк В. В. Порядок укладення цивільно-правового договору. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. № 64. С. 305–312.
31. Договірне право України : Загальна частина : Навч. посібник для студентів вищих навч. закладів / за ред. О.В. Дзери. К. : Юрінком Інтер, 2018. 896 с.
32. Договірне право України. Загальна частина : навч. посібник / за ред. О. В. Дзери. К.: Юрінком Інтер, 2008. 896 с.
33. Дорошенко Л. Корпоративні договори в національному праві та в праві країн англо-американської правової системи. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 11. С. 83-89.
34. Драган М. В. Корпоративний договір: сутність, практика застосування та проблемні аспекти. *Молодий вчений*. 2019. № 11. С. 24-28.

35. Єсауленко П. Корпоративний договір – новела корпоративного законодавства України. Судебно-юридическая газета. URL : <https://sud.ua/ru/news/blog/89755-korporativnijdogovr-novela-korporativnogo-zakonodavstvaукраїни>. (дата звернення: 28. 09. 2020 року).
36. Журавлев Д. В., Коротюк О. В., Чижмарь К. І. Товариство з обмеженою відповідальністю за новим Законом: узагальнення законодавства, коментарі, зразки документів. Київ : ОВК, 2019. 64 с.
37. Зобов'язальне право України: підручник / за ред. Є.О. Харитонова, Н.Ю. Голубевої. Київ : Істина, 2018. 843 с.
38. Кібенко О. Р. Сучасний стан і перспективи правового регулювання корпоративних відносин: порівняльно-правовий аналіз права ЄС, Великобританії та України : автореф. дис. ... канд.: спец. 12.00.03. Харків, 2006. 22 с.
39. Козлова Н. В. Понятие и сущность юридического лица. Очерк истории и теории : учебное пособие. Москва: Статут, 2003. 318 с.
40. Корпоративне право України: проблеми теорії та практики: монографія / за заг. ред. проф. В. А. Васильєвої. Івано-Франківськ, 2017. 612 с.
41. Кравчук В. М. Корпоративне право: науково-практичний коментар законодавства та судової практики. Київ : Істина, 2005. 720 с.
42. Крупчан О. Публічні і приватні засади в корпоративному праві України: правові питання. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. № 2. С. 71–79.
43. Кулак Н. В. Корпоративний договір в цілному праві: порядок укладення. *III всеукраїнська наукова Інтернет-конференція «Освітньо-інноваційна інтерактивна платформа «Підприємницькі ініціативи»*. 2018. С.452-458
44. Кулаков В. В. Товариство з обмеженою відповідальністю як підприємницьке товариство. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 6. С. 24-28.

45. Кулаков В. В. Товариство з обмеженою відповідальністю як суб'єкт цивільних правовідносин : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.03. Харків, 2019. 23 с.
46. Лаптев В.А. Корпоративное право: правовая организация корпоративных систем : монография. М: МГЮА, 2019. 384 с.
47. Луць В. В. Контракти в підприємницькій діяльності : навч.посіб. / В. В. Луць. 2-е вид., перероб. і допов. К. : Юрінком Інтер, 2008. 573 с.
48. Макарова О. А. Корпоративное право : учеб. / О. А. Макарова. М. : Волтерс Клувер, 2005. 432 с.
49. Мартинюк І. В. Корпоративні договори у товариствах з обмеженою відповідальністю та акціонерних товариствах: до проблеми співвідношення. *Право і суспільство*. 2019. С. 59-65. URL : <https://cbt.pu.if.ua/index.php/LS/article/download/293/317> (дата звернення: 28. 09. 2020 року).
50. Науменко Т. С., Телестакова А. А. Корпоративний договір – новий інструмент забезпечення господарської діяльності ТОВ // *IV Всеукраїнська наукова інтернет-конференція «Освітньо-інноваційна інтерактивна платформа «Підприємницькі ініціативи»*. 2019. С. 444-449. URL : (дата звернення: 28. 09. 2020 року).
51. Недошовенко О. Корпоративний договір та договір між акціонерами товариства: порівняльний аналіз. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 1. С. 41-43
52. Поваров Ю. С. Последствия нарушения акционерного соглашения. *Законы: опыт, анализ, практика*. 2011. № 5. С. 51-58.
53. Пожоджук Т. Б. Суб'єктний склад корпоративного договору. *Право і суспільство*. 2020. № 2. Ч. 2. С.11-18.
54. Попов Ю. Корпоративні договори: подальший розвиток у Законі «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю». *Юридична газета*. 07. 03. 2018. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/korporativne-pravo-ma/korporativni-dogovori.html> (дата звернення: 28. 09. 2020 року).

55. Примак В. Д. Допустимість відшкодування моральної шкоди, завданої у зв'язку з вчиненням або порушенням корпоративного правочину. Корпоративні правочини : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (27–28. 09. 2013 року). Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. С. 154–158.
56. Рябова К.О. Правова природа корпоративних договорів. *Юридичний вісник*. 2018. № 4. С. 163-169
57. Сигидин М. Корпоративний договір в системі цивільно-правових договорів. URL : www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe? (дата звернення: 28. 09. 2020 року).
58. Сигидин М. М. Історико-правові передумови розвитку поняття «корпоративний договір». *Збірник наукових статей*. 2019. С. 141-151. URL : [www.irbis-nbuv.gov.ua > irbis_nbuv > cgiirbis_64](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/irbis_nbuv/cgiirbis_64) (дата звернення: 28. 09. 2020 року).
59. Сигидин М. М. Корпоративний договір: дис... канд. юрид. наук: спеціальність 12.00.03. Івано-Франківськ, 2016. 236 с.
60. Сигидин М. М. Майнові наслідки порушення корпоративного договору. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. - 2015. № 39. С. 194-205.
61. Сигидин М. М. Особливості припинення корпоративного договору. *Міжнародний журнал «Право і суспільство»*. 2016. № 3. С. 114-123.
62. Сигидин М. М. Особливості укладення корпоративного договору. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 3. С. 61-64.
63. Сіщук Л. Новели законодавства щодо корпоративного договору. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 10. С. 49-54.
64. Смірнов Г. Корпоративні права: поняття та правова природа. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 2. С. 59-67.
65. Сосула О. Законодавче регулювання корпоративного договору в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 7. С. 56-61

66. Суб'єкти цивільного права / за заг. ред. акад. АПрН України Я. М. Шевченко. Харків : Харків юридичний, 2009. 632 с.
67. Суханов М. О. Сутність і зміст корпоративного договору як підстави набуття корпоративних прав та обов'язків учасника товариства з обмеженою відповідальністю. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 1. С. 70-73.
68. Сучасні проблеми цивільного права та процесу : навчальний посібник / за ред. Ю. М. Жорнокуя та Л. В. Красицької. Харків : Право, 2017. 808 с.
69. Татькова З. Відповідальність у формі сплати штрафних санкцій. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Право»*. 2011. № 15. С. 37-43.
70. Федорко М. Відповідальність за порушення корпоративного договору: окремі зауваження. *Правовий захист корпоративних прав за законодавством України та країн Європейського Союзу : збірник наукових праць за матеріалами XVII Міжнародної науково-практичної конференції (27-28. 09. 2019 року, м. Івано-Франківськ)*. С. 242-243. URL : <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/handle/123456789/26116/240-244.pdf?sequence=1> (дата звернення: 28. 09. 2020 року).
71. Федорко М. Окремі аспекти реалізації права на відшкодування збитків за порушення договірних зобов'язань. *Матеріали 70-ї наукової конференції професорсько-викладацького складу економіко-правового факультету ОНУ імені І.І. Мечникова, присвяченої 150-й річниці Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (25-27. 11. 2015 р., м. Одеса) / МОН України: Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова; відп. ред. О.О. Нігреєва. Одеса: Астропринт, 2015. С. 112-115.*
72. Чайковська А. В. Аналіз інституту корпоративного договору. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. Том 29. № 2 2018. С. 43-47.
73. Швагер О. А. Щодо визначення деяких особливостей корпоративного договору. *Вплив інтеграційних тенденцій на розвиток національного права : матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, м. Одеса,*

23. 02. 2018 р. / За заг. ред. В.П. Маковія, О.Л. Зайцева. Одеса: ОДУВС, 2018. С. 177-179.

74. Яворська О. С. Корпоративний договір у механізмі корпоративного управління. *Адаптація корпоративного законодавства України до права Європейського Союзу: збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції* / за ред. д-ра юрид. наук, акад. НАПрН України В. В. Луця. Івано-Франківськ, 2016. С. 286–289.